

1999, pp. 187-221

*"...Que es la voz de la tierra  
y los muertos, y es mandato de  
España y de Dios<sup>1</sup>".  
Las J.A.P.A. en Ourense (1934-1937)*

JULIO PRADA RODRÍGUEZ  
UNIVERSIDADE DE VIGO

*Resumen:*

En el Ourense de mediados de los años treinta, las Juventudes de Acción Popular Agraria representan la alternativa del catolicismo social frente a otras propuestas de encuadramiento de los jóvenes realizadas desde diferentes sectores del espectro político. Desde el momento mismo de su nacimiento, las J.A.P.A. habrán de enfrentarse con las dificultades que para su consolidación representan no sólo las formaciones juveniles situadas tanto a su izquierda como a su derecha (comunistas, socialistas, falangistas...), sino también a las intrigas que se traman desde el interior del conservadurismo posibilista provincial con el apoyo de algunos oportunistas de la "vieja política". La peculiar personalidad de su máximo dirigente las conduce, a través de sucesivos episodios en los que los intereses locales se entremezclan con los grandes debates de la política nacional, hasta la crisis final representada por la sublevación militar del 20 de julio de 1936 y su posterior disolución en el conglomerado falangista-tradicionalista.

<sup>1</sup> Tomado dos derradeiros versos do himno das J.A.P., cantado por primeira vez na concentración do Escorial de abril de 1934 e composto por J.M<sup>º</sup> Pemán. Cando este traballo se atopaba xa no prelo, saíu publicado o libro de E. Grandío *Los orígenes de la derecha gallega: la CEDA en Galicia (1931-1936)* no que este historiador tamén utiliza, parcialmente, o Fondo Pérez Avila que constitúe unha das fontes primarias deste estudio, de aí que algunha das conclusións que nel se sustentan coincidan coas de aquel.

Este artigo está realizado no marco do Proyecto de Investigación: "Prosopografía dos representantes políticos da Galicia Contemporánea, 1834-1936", XUGA 38203B97.

*Abstract:*

J.A.P.A. represent the alternative of social Catholicism to political radicalization of Ourense's youth in the middle of thirties. Their proposals claiming a new way of acting in politics, will lead them to confront, from their very beginning, to the remaining residuals of traditional conservatism, as yet a powerful force in the province. Successive crisis that are suffered by the organization, reflect this struggle in which local interests get mixed with great debates of national politics up to the outbreak of civil war.

***A organización da J.A.P.A. en Ourense. A difícil consolidación***

A dereita católica e accidentalista, representada pola C.E.D.A., tivo na provincia de Ourense notables dificultades para asentarse e principiar o seu despegue<sup>2</sup>. Durante todo 1931 e boa parte de 1932, os conservadores ourensáns mantivéronse nun estado de indecisión sobre a natureza que debía revestir o necesario proceso de unidade das dereitas. A dictadura de Primo de Rivera non foi quen de dinamitar as bases de poder local sobre as que se asentaban as elites tradicionais; estas agardaban a oportunidade máis propicia para poñer ás súas clientelas ó servicio do mellor licitador, unha vez restablecido o dereito de sufraxio e finado en maio de 1932 o gran dominador da provincia, Gabino Bugallal. Fronte a elas –ou, se cadra máis exactamente, a carón delas–, asistimos ás primeiras tentativas de artellar verdadeiros partidos políticos que, sen rachar por completo coas fórmulas do pasado, aspiraban a converterse en organizacións estables de carácter estatal fronte ós vellos partidos de notables. Engadamos a gran influencia que exerce Calvo Sotelo na provincia, e comprenderemos perfectamente as dificultades engadidas que podía atopar calquera proxecto de dereitas para consolidarse nestas terras<sup>3</sup>.

Conscientes destas dificultades e da necesidade de plantar cara á esquerda victoriosa en 1931, as dereitas ourensás formaron unidas para as eleccións de novembro de 1933 baixo a plataforma electoral que brindaba a "Unión Orensana de Derechas" (U.O.D.), creada en xaneiro dese ano. A U.O.D. integraba a calvosotelistas, antigos monárquicos e a "Acción Popular Agraria" (A.P.A.), fundada en setembro de 1933 polo avogado e tenente coronel retirado, Carlos Taboada Tundidor, o home clave de Gil Robles na provincia. Sen embargo, foron os radicais os grandes vencedores das mesmas con catro actas; os homes de "Renovación Española" (R.E.) obtiveron tres, unha a A.P.A. e outra o Partido Agrario Español –o "Independente" A. Taboada.

Os bos resultados da plataforma electoral dereitista fan que unha parte dos dirixentes rexionais e provinciais do catolicismo conservador trasladen a súa residencia á capital do Estado ó seren chamados a máis altas responsabilidades. Isto obrigará ás organizacións locais a buscar novos líderes que asuman a dirección

<sup>2</sup> A este respecto pode verse a investigación realizada por E. Grandío sobre *La C.E.D.A. en Galicia (1931-1936)*. Tese de doutoramento defendida na U.S.C. en 1995.

<sup>3</sup> Vid., p. ex., DURÁN, J.A., "Función del calvosotelismo en la articulación de la derecha autoritaria (El caso de Ourense)", en X. Castro e J. de Juana (eds.), *VI Xornadas de Historia de Galicia. Mentalidades colectivas e ideoloxías*, Ourense, Deputación, 1991, pp. 105-119.

do esforzo de consolidación e espallamento da súa incipiente estrutura partidaria. Por outra banda, a atracción que sobre as elites conservadoras exercía a condición da C.E.D.A. de grupo maioritario da Cámara con 115 escanos<sup>4</sup>, unido ós avances no encadramento dos xoves, fixo posible que estes últimos asumisen as tarefas de propaganda na liña do apuntado por J.R. Montero Gibert<sup>5</sup>. Un momento clave neste tránsito ven representado polo I Congreso Nacional das J.A.P., celebrado en Madrid entre os días 20 e 21 de abril de 1934, e clausurado cunha xigantesca concentración no Escorial un día máis tarde. A partires dese intre as Xuventudes, nas que se podía permanecer ata os 35 anos, van incrementar o seu peso político dentro da organización dirixida por Gil Robles, á que lle transmitirán unha cada vez máis indisimulada radicalización. Así mesmo, vanse converter nunha excelente plataforma para acceder ós postos directivos da organización matriz, sempre que o afiliado demostrase previamente as necesarias dotes de entusiasmo e capacidade organizativa.

No caso de Ourense a A.P.A. vai perder ó seu presidente e principal animador, Carlos Taboada, quen debe trasladarse a Madrid por mor do escano conseguido nos citados comicios. O farmacéutico Constantino Añel González, vicepresidente da directiva elixida no mes de outubro, vai a asumir daquela a presidencia efectiva do partido, o que para nada significa que o primeiro se desentenda das tarefas de consolidación do partido<sup>6</sup>. Pouco tempo despois asistimos ó nacemento das “Juventudes de Acción Popular Agraria” de Ourense: a súa inscrición prodúcese o 16 de febreiro de 1934 –case dous anos despois da constitución do núcleo madrileño e quince meses despois da primeira agrupación, documentada en Cuenca–, figurando os seus primeiros afiliados como inscritos o 1 de marzo de 1934<sup>7</sup>. O seu primeiro e único presidente ata o intre da súa disolución foi o avogado ourensán José Pérez Ávila, fillo do ex-alcalde de Ourense (1909) e ex-presidente da Deputación a principios dos anos vinte, Eladio Pérez Romero. A súa extracción social pode transmitirmos unha imaxe bastante aproximada do perfil dos xoves católicos ourensáns que se suman dende os seus inicios ó proxecto da J.A.P.A.: o seu avó paterno era Modesto Pérez Temes Bobo, moi relacionado cos sectores financeiros da cidade das Burgas<sup>8</sup>; da súa nai, Purificación Ávila Domínguez, finada

<sup>4</sup> Tomamos os datos de TUÑÓN DE LARA, M., “La Segunda República”, en M. Tuñón de Lara (dir.), *Historia de España*, Madrid, Labor, 1981, vol. IX, p. 170,

<sup>5</sup> Segundo este autor, as visitas que Gil Robles realizou en 1933 a Italia e Alemaña convencérono da necesidade de outorgar un meirande protagonismo ás xuventudes do partido, daquela un mero apéndice deste. Así, se lles asignou o rol de vangarda ideolóxica e se as utilizou profusamente para a captación de sufraxios, potenciando as súas actividades propagandísticas, en particular as concentracións de afiliados (vid. *La C.E.D.A. El catolicismo social y político en la II República*, Madrid, Ediciones de la Revista del Trabajo, 1977, t. I, pp. 651 e ss.).

<sup>6</sup> Así o amosa unha reveladora carta remitida a Eladio Pérez Romero en decembro de 1934 na que lle manifesta que “Hablé con el Jefe extensamente de los asuntos de Orense. El conferenció con Lerroux, y están de acuerdo en que en Orense precisamente hay que hacer una actuación muy eficaz, lo mismo que en Pontevedra, porque estas dos provincias son las que se quiere hacer Centro y eje del movimiento que pretende el Sr. C...” (Biblioteca da Deputación Provincial de Ourense, Fondo Pérez Ávila; pendente de catalogación).

<sup>7</sup> Ficheiro de afiliados (B.D.P.O., Fondo P.A.). En certificación expedida polo gobernador civil Enrique R. Lafuente en febreiro de 1939 figura como data de constitución a do 6 de abril de 1934 que, posiblemente, sexa a dos seus efectos legais unha vez transcorrido o prazo fixado dende a súa inscrición.

<sup>8</sup> Cando morre este o 11 de xaneiro de 1901 “formaba sociedad con sus hermanos D<sup>ña</sup> Peregrina y D. Feliciano”, figurando entre os seus clientes persoeros como José Pereiro Romero, Florentino de Temes, a casa da “Viuda e hijos de Simeón García”, ademais da propia Deputación a Caixa de Depósitos e o Estado (“Testimonio del Auto dictado aprobando la transacción celebrada entre acreedores e interesados en el juicio de testamentaria de D. Modesto Pérez Temes (B.D.P.O., Fondo P.A.).

prematuramente cando só contaba con seis anos, vai herdar unha nada desdeñable influencia no distrito de Trives pola súa relación cos Quiroga, especialmente no concello de Manzaneda, onde posúen a fermosa Casa de la Peña. Seu pai lle proporciona o acceso a unha extensa rede de políticos locais –particularmente no Partido de Celanova-Bande– que se completa con relevantes persoeiros como o finado Gabino Bugallal, quen xa tivera que mover non poucas influencias para minimizar as consecuencias dun molesto asunto de fondos no que se vira envolto D. Eladio cando presidira a Corporación Provincial<sup>9</sup>. O fillo único dos Pérez-Ávila se encargará, pola súa conta, de cultivar e estender este círculo de influencias durante os seus anos de estudante de Dereito na Universidade Central de Madrid, onde trabará amizade con algún dos máis destacados membros da política e a avogacía dos anos vindeiros. O seu tardío matrimonio con María Taboada Álvarez, filla do deputado e presidente da U.O.D., C. Taboada, representa o cumio no seu ascenso á cúspide do catolicismo social ourensán co que terá durante a súa etapa como presidente das J.A.P.A. non poucos problemas<sup>10</sup>.

Naturalmente, non todos os integrantes da primeira xunta directiva da J.A.P.A. ourensá que se deu a coñecer nas primeiras semanas do mes de abril, podían facer gala dun currículo tan envexable como o do seu presidente<sup>11</sup>. A maioría, sen embargo, formaban parte desa elite conservadora e fundamente católica de tanta influencia social na pequena cidade provinciana pechada en si mesma que era o Ourense da II República. Tratábase dun grupo de mozos entre os vintetantos e os 31 anos, desexosos de facerse notar entre unhas clases conservadoras que semellaban non acabar de recuperarse do profundo golpe que para elas representara a República e, sobre todo, que carecían da enerxía suficiente para poñer freo á crecente actividade das organizacións obreiras e de esquerda. A súa procedencia social, o seu fondo sentimento católico e o seu marcado elitismo os diferenciarán claramente dos seus competidores falanxistas –cara ós que nunca agocharon un certo desprezo pola súa presunta inferioridade cultural, moral e de orixe– na captación da xuventude no espectro da dereita radical. O que pode ser considerado como o seu primeiro “manifesto” diante da opinión pública, moi na liña dos órganos oficiais das J.A.P., non deixaba lugar a dúbidas, sen embargo, de por onde ía discorrer a súa actividade nos meses vindeiros:

<sup>9</sup> Correspondencia de E. Pérez Romero con Gabino Bugallal (B.D.P.O.-Fondo P.A.).

<sup>10</sup> Paradoxalmente, a herdanza que recibe a súa futura dona ampliará os seus intereses cara terras limiás, un dos máis sólidos enclaves do que será un dos seus grandes inimigos políticos, R. Villarino (Fonte: Relación de bens presentada polos herdeiros de C. Taboada na Oficina Liquidadora para o pago de Dereitos Reais; B.D.P.O.-Fondo P.A.).

<sup>11</sup> Formaban parte da mesma, Constantino Añel de la Fuente (vicepresidente) –substituído en xaneiro de 1935 por Ricardo Alarcón Núñez–, Antonio Miranda Cabo (secretario), Darío Losada Menor (tesoureiro), Alejandro Outeiriño Rodríguez (contador), Wilfredo Vargas de la Infiesta, Julio Lage Cid e Jaime Casas Blanco (vocais); na sinalada reorganización de 1935, tamén se incorpora Gerardo Asensio Carrera. A data exacta da constitución da directiva publicada pola prensa local o 13-IV-1934 debe ser tomada con certa precaución, tendo en conta que o seu tesoureiro, o comerciante afincado na rúa de Villar Darío Losada, incorpórase oficialmente á organización o 1 de maio, polo que a súa elección definitiva debeu de producirse na primeira semana deste último mes. En calquera caso, isto demostra o destacado papel que o rotativo ourensán *La Región* tivo no impulso da organización xuvenil, xa que ademais de publicar en lugar destacado os seus manifestos e chamamentos á opinión pública, proporcionou para a súa directiva a un dos seus homes clave como era A. Outeiriño. Aínda maior importancia tivo a compoñente católica, xa que non poucos dos seus membros tiveran xa responsabilidades relevantes na organización da Xuventude Católica na cidade en abril de 1929.

“La J.A.P. no tiene en sus filas a profesionales del pistolero, no emplea la táctica de la acción directa, barriando con la Star a quién no piense como nosotros. La J.A.P. no se dedica a regar el suelo hispánico con sangre de hombres rojos, ni persigue constantemente como alimañas al que dio en tierra con uno de los nuestros. No ataca, no provoca, no emplea la bajeza ni el desplante, pero si a su vez es atacada, si hay quien confundiendo la prudencia con la cobardía, quisiera arrebatarse por la fuerza las posiciones logradas con tanto empeño, la lucha se entablará a muerte, hasta aniquilar al enemigo o ser, a su vez, aniquilada.”<sup>12</sup>

A relativamente rápida constitución da J.A.P.A. en relación ó que acontecera coa súa organización matriz, vaille permitir estar presente nos traballos preparatorios da I Asemblea Rexional, que nun principio pensara celebrarse no mosteiro de Oseira. Nesta xuntanza, sucesivamente aprazada dende principios do mes de setembro de 1934, os japistas ourensáns tiñan ó seu cargo un relatorio que foi escrito de puño e letra por Pérez Ávila; é este un dos escasos textos desta época que nos permiten achegarnos a algunhas claves do seu pensamento. O documento divídese en dúas partes ben diferenciadas. A primeira xira arredor de cuestións organizativas, en particular as relativas á denominación dos grupos xuvenís, cuestión moi reveladora da situación de división interna na que viven as dereitas galegas. A posición do avogado pasaba por aprobar unha resolución segundo a que:

“Todas las organizaciones juveniles pertenecientes a ‘Acción Popular Agraria’ y que no reconocen por lo tanto más Jefe que D. José M<sup>a</sup> Gil Robles, (...) no deben ostentar otra denominación más que ‘Juventudes de Acción Popular Agraria’ (...) ¿Por qué razones las Juventudes que de hecho son de ‘A.P.A.’ han de seguir usando y ostentando la denominación de ‘Unión Regional de Derechas’ que tenía explicación y era lógica cuando todas las derechas permanecían unidas, pero no hoy que A.P. ha recobrado su libertad y vive emancipada de todas las demás”<sup>13</sup>.

Non se trataba só dunha cuestión nominalista. As circunstancias políticas esixían que Gil Robles rachase cos seus incómodos compañeiros de viaxe –en particular cos monárquicos afonsinos<sup>14</sup>– se pretendía convencer ós republicanos do seu acatamento posibilista da República. A proposta de denominación sería finalmente aceptada a nivel de todo o Estado, de tal xeito que en vésperas das eleccións de 1936, só as

<sup>12</sup> *La Región* (13-IV-1934) achado entre os papeis de J. Pérez Ávila e cit. en VALCÁRCEL LÓPEZ, M., *Ourense, 1931-1936: Estructura económica e comportamentos políticos*. Tese de doutoramento inédita presentada na U.S.C. en 1992, pp. 215-216.

<sup>13</sup> *Jerarquía. Doble política de selección y de masa*. (B.D.P.O., Fondo P.A.). O documento reflicte, así mesmo, as manobras de Calvo Sotelo para buscar apoios en Pontevedra e Ourense e o esforzo dos católicos por afastarse das súas propostas: “La denominación ‘Unión Regional de Derechas’ hoy es francamente equívoca, toda vez que existen, o por lo menos tratan de fundar otras organizaciones también derechistas, pero muy distanciadas de las nuestras. Este extremo se haya agravado y agrandado en Galicia, en donde como todos sabemos trata de buscar su cuna un personaje político francamente opuesto a nosotros (...)”.

<sup>14</sup> Segundo L. Álvarez Rey, os monárquicos nunca perdoarían a Gil Robles esta traizón, “por máis que Gil Robles garantise a plena realización, cando as circunstancias fosen favorables, dos puntos acordados en outubro de 1933” (vid. “La derecha ‘accidentalista’ en la Segunda República española”, en J. Tusell, F. Montero e J.M<sup>a</sup> Marín (eds.), *Las derechas en la España contemporánea*, Barcelona, Anthropos, 1997, pp. 197-209; p. 203).

“Juventudes de Derecha Regional Valenciana” mantiñan unha etiqueta diferente. No mesmo apartado, Pérez Ávila insiste en subliñar o carácter “autonomista” de A.P.A., aínda que os límites deste discurso fanse evidentes no propio texto:

“(...) el partido de ‘A.P.A.’ es autonomista, nuestro jefe lo ha dicho en sus discursos; es autonomista sí, pero separatista no, jamás. Indudablemente figura en su programa conseguir la prosperidad de las regiones ‘El amor a la región base del amor a España’, dice uno de los doce puntos aprobados en el último congreso celebrado en Madrid (...). Es pues necesario demos (...) sensación de unidad en toda España, no entendiendo por unidad una coincidencia absoluta en el estudio de los problemas que afectan a nuestra patria; cada organización regional debe estudiar sus propios problemas, pero sin desligarlos un ápice de los generales de la República; y una vez estudiados de manera perfecta, proponer sus soluciones (...) y de esta forma ir combinando las necesidades de unas y otras regiones, a fin de que al conseguir el esplendor de una no redunde el perjuicio de ninguna otra (...)”<sup>15</sup>.

A segunda parte resulta moi interesante pola elaboración dun discurso marcadamente moderado que contrasta co radicalismo habitual da organización. Hai unha aposta clara pola democracia e o traballo de convicción das masas fronte a solucións de carácter violento, o que nos fai pensar que o documento foi redactado con anterioridade ós acontecementos revolucionarios de outubro:

“En un régimen democrático como el que se pretende implantar en España, es esencialísimo que un partido político (...) cuente con masa de gente (...) para que llegada la consulta electoral (...) el triunfo esté asegurado y todos (...) se convengan de la fuerza del indicado partido político, y de esta forma única, normal y jurídica, llegar sin conclusiones violentas que siempre redundan en graves perjuicios para el país, el poder para implantar e imponer por este procedimiento democrático su programa (...). Nada de movimientos bruscos, nada de violencias, nosotros con el convencimiento, valiéndonos de la palabra hablada o escrita adecuada al auditorio que nos escucha (...)”<sup>16</sup>.

Malia este declarado afán de espallar a organización, durante o primeiro ano do seu funcionamento a J.A.P.A. ourensá só puido contar con dúas organizacións sólidas na provincia de Ourense: a da capital e a de O Barco de Valdeorras. Isto explica o escaso peso que os dirixentes ourensás tiveron nas diferentes xuntanzas de xefes locais que se celebraron en Santiago e A Coruña na primeira metade de 1935<sup>17</sup>. Nestas xuntanzas tomáronse, entre outras, decisións de carácter organizativo que afectaban á estrutura provincial das xuventudes. Segundo a documentación manexada, Pérez Ávila tentou que a provincia de Ourense puidese

<sup>15</sup> *Jerarquía. Doble política...*

<sup>16</sup> *Ibidem*. Como corolario desta proposta, defendíase, finalmente, a necesidade de realizar unha adecuada selección dos individuos encargados de estudar e de propoñer solucións reais ós problemas de toda índole que afectaban á sociedade española. De calquera xeito, non nos consta a participación de milicianos da J.A.P.A. de Ourense colaborando no mantemento do orde co gallo destes acontecementos; a relativamente escasa entidade dos disturbios en comparación cos efectivos despregados polas forzas de seguridade, o reducido número dos japistas e ese “señoritismo” que lle atribuían os seus aliados-rivais falanxistas, poden explicar esta ausencia comprobada noutros lugares do Estado.

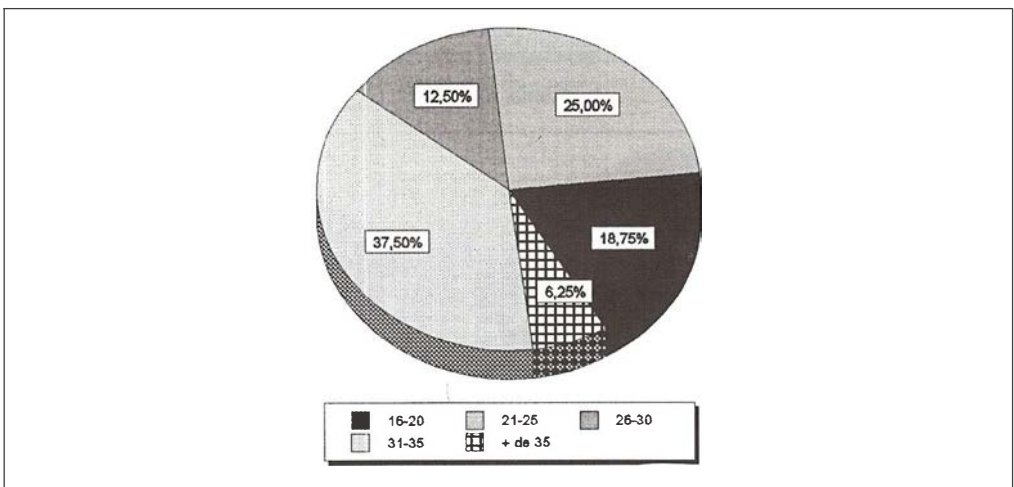
<sup>17</sup> Vid. E. Grandío, *op. cit.*, pp. 316-318.

se organizarse en base a xuntas de zonas –que constituirían un nivel intermedio entre as de carácter local e provincial– como xa conseguiran as de Pontevedra e A Coruña na xuntanza do 10 de febreiro. Sen embargo, a súa proposta, que nin sequera puido presentar en persoa, foi rexeitada en base ó escaso desenvolvemento da organización e o reducido número de afiliados. Isto fixo que o comité provincial, aínda pendente de constitución, pasase a estar formado polos *representantes que vosotros querais, bien de la Capital y (sic) bien distribuidos por los distritos y partidos judiciales que integran la provincia de Orense*<sup>18</sup>.

A partires deste intre prodúcese un incremento notable da propaganda das J.A.P. en toda Galicia, como resultado dun plano xeral que incluía a realización de varios actos en domingos consecutivos nas catro provincias nos que participarían, de seren necesarios, oradores proporcionados polo secretariado rexional. Esta actividade posibilitará nos vindeiros meses a organización de, cando menos, sete novos comités locais na provincia de Ourense –a sumar ós da capital e O Barco: os de Amoeiro, Avión, Baños de Molgas, Ribadavia, Trives, Verea, Verín e Xinzo de Limia. A maioría deles, sen embargo, tiñan unha actividade máis ben reducida, seguían dependendo de notables locais e moitos dos seus afiliados o eran a un tempo das organizacións matrices. Este feito complica extraordinariamente a posibilidade de ofrecer datos, sequera aproximados, sobre o seu nivel real de afiliación antes do 20 de xullo de 1936. Algún dos seus antigos afiliados falaba de algo menos de un centenar de militantes<sup>19</sup>, información que coidamos que puidese ser bastante aproximativa para o conxunto da provincia.

### Estructura por idades dos jaspistas

(antes de VII - 1936)



Utilizando o ficheiro de afiliados da J.A.P. e diversas declaracións e informes procedentes da Comisaría de Investigación e Vixilancia e da Comandancia da

<sup>18</sup> Carta a Pérez Ávila do Secretario Rexional Eloy Sobrino García de 22-VI-1935 (B.D.P.O., Fondo P.A.).

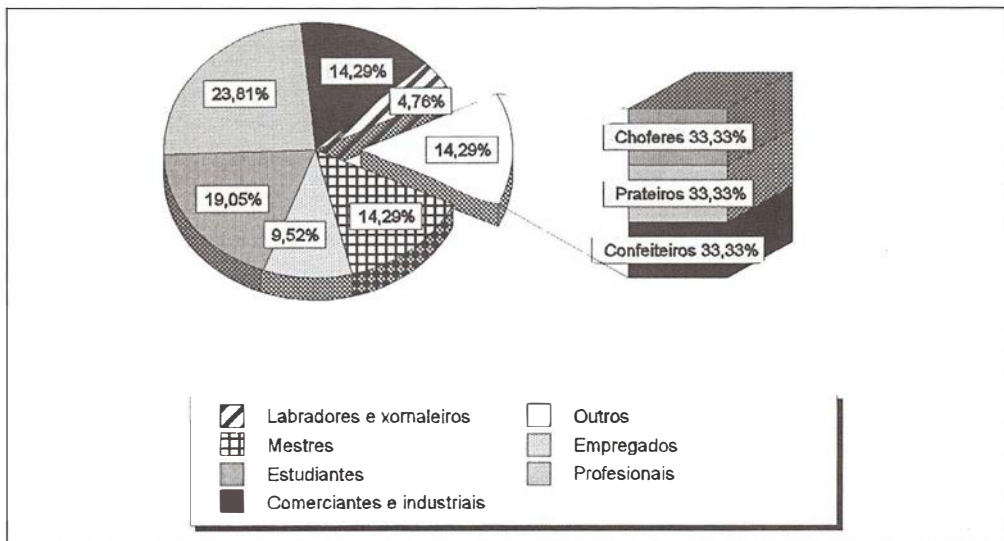
<sup>19</sup> Entrevista realizada por X.M. Núñez Seixas con Luís Pérez de Juan o 7-II-1989, semella que posteriormente ratificados polo propio J. Pérez Ávila (cit. en VALCÁRCEL LÓPEZ, M., *Ourense, op. cit.*, pp. 216-217).

Garda Civil no período comprendido entre outubro de 1934 e novembro de 1937 puidemos identificar a un total de 45 afiliados que militaron na organización nun determinado intre anterior ó golpe militar –dos que 28 pertencen á capital. A súa estrutura de idades amosa un notable predominio do grupo de 31 a 35 anos, é dicir dos que se atopaban a piques de superar o límite teórico que os estatutos da J.A.P. fixaban para a permanencia na mesma. Sen embargo, o feito de que o 6,25% dos seus militantes superasen esta fronteira amosa que a organización ourensá actuou cunha certa flexibilidade nesta materia que, polo demais, debeu ser norma común en consonancia co previsto no regulamento de numerosas agrupacións. Tamén é de destacar o baixo porcentaxe dos menores de 21 anos –o 18,75% do total–, o que ven a incidir nas súas dificultades para proxectarse sobre os segmentos máis xoves da poboación nun intre en que xa padecía a competencia horizontal doutras formacións como a Falanxe; pola contra o grupo de 21 a 25 representa exactamente a cuarta parte do total de afiliados. Cómpre advertir, así mesmo, que estas cifras deben tomarse coas necesarias precaucións xa que non temos datos sobre a idade do 28,89% dos militantes e esta non está tomada, na totalidade dos casos, no intre da súa afiliación senón no que realiza a súa declaración de militancia. En calquera caso, este destacado peso dos grupos de idade máis avanzados contribuía a temperar, na práctica, o presunto radicalismo que se desprendía dos excesos verbais dos máis xoves. A natural “impaciencia” destes últimos atopaba na maior “experiencia” da cúpula directiva –na que os seus membros superaban os trinta anos– o necesario contrapunto ós seus impulsos máis radicais.

Canto á composición socioprofesional dos militantes coñecidos con anterioridade ó 20 de xullo de 1936 cabe falar dun claro predominio do grupo dos profesionais (avogados, médicos, xornalistas...), que representan case a cuarta parte do total.

### Composición socioprofesional dos japistas

(anterior a VII - 36)





Lle seguen en importancia os estudantes, con pouco máis do 19%, e os mestres e comerciantes e industriais co 14,29%. Finalmente estarían os empregados e o grupo de "outros", asimilable, en boa parte, a este último, e os labradores e xornaleiros con algo menos do 5% do total. Por conseguinte, non se observan diferenzas salientables entre o núcleo ourensán e o conxunto das organizacións a nivel estatal; se acaso unha meirande participación do sector dos estudantes, captados en gran parte pola moi eficaz Confederación de Estudiantes Católicos. Novamente cómpre insistir na provisionalidade dos datos xa que, neste caso, só coñecemos a profesión do 46,67% dos militantes que nos son coñecidos.

No que atinxe ó seu funcionamento hai que dicir que as *Xuventudes* estaban divididas, teoricamente, en catro seccións que tiñan como obxectivos esenciais facilitar o labor de captación e de formación doutrinal dos seus membros e a defensa dos seus intereses de clase ameazados polo perigo revolucionario: propaganda, mobilización civil, deportiva e cultural. Para Ourense só nos consta a existencia de vocais encargados das dúas primeiras –Natalio Rodríguez e Wilfredo Vargas, respectivamente–, e para eso con posterioridade a febreiro de 1936.

A sección de propaganda ocupábase das tarefas normais en calquera outra organización; se acaso salientáramos a indubidable proxección que esta tivo fora do seu ámbito orixinario de actuación. No Ourense republicano a gran maioría dos actos públicos da A.P.A. dos que temos noticias contaron coa presenza de oradores afiliados á J.A.P.A. e eran estes ós que tiñan ó seu cargo, practicamente de xeito exclusivo, a tarefa de organización de mitins, pegado de carteis, preparación de locais, etc, o que non exclúe que dirixentes da organización matriz participasen na coordinación dos mesmos. Nesta liña podemos incluír o traballo realizado co gallo da concentración rexional organizada en Santiago o 1 de setembro de 1935 para arroupar a Gil Robles e amosar a potencia da organización xuvenil en Galicia. Por aqueles meses, a organización vivía a primeira crise interna –logo da pequena reestructuración da directiva de xaneiro de 1935– polo enfrontamento entre o vicepresidente R. Alarcón e J. Pérez Ávila; a disputa saldouse coa dimisión do primeiro do seu cargo na comisión formada para organizar os citados actos, "quedando como simple afiliado da J.A.P." <sup>20</sup>. De calquera xeito, o catolicismo social de Ourense mobilizouse masivamente, correspondendo ás J.A.P.A. un rol esencial no relativo ós aspectos organizativos que, finalmente, conseguiron desprazar a máis de 3.500 ourensáns a terras de Compostela. Na capital o labor de captación de simpatizantes non presentou excesivos problemas: os principais responsables de cada sección do partido -A.P.A., Acción Feminina e Xuventudes- encargáronse de centralizar as solicitudes dos seus afiliados e de espallar convenientemente entre toda a cidadanía o magno evento. Pero nos restantes concellos onde as organizacións católicas carecían de estrutura organizativa, a propaganda directa descansou esencialmente nos notables vencellados conxunturalmente á mesma. E non semella que estes se comprometesen en exceso coa visita do avogado salmantino a vulgar, como veremos, pola correspondencia privada achada no arquivo de Pérez Ávila. O éxito foi, sen embargo, rotundo, e as xuventudes de Ourense mesmo recibiron unha felicitación da dirección da organización en Madrid polo traballo realizado.

<sup>20</sup> Carta remitida ó presidente da J.A.P.A. (B.D.P.O., Fondo P.A.).

A sección de mobilización civil tiña ó seu cargo unha misión esencial para a organización: dela dependían os grupos de defensa encargados de protexer ós oradores e asistentes ós actos de afirmación, garantindo a súa celebración coa normalidade requirida. A esta misión orixinaria pronto se lle engadiu a de asegurar o normal funcionamento da vida cidadá e dos servizos públicos diante da eventualidade dunha folga xeral ou parcial. Sen embargo, o escaso número de afiliados da organización ourensá facía inviable unha actuación eficaz nesta dirección a diferenza do que aconteceu noutras grandes cidades como a capital do Estado; de feito non nos consta a participación de *japistas* nas tarefas de mantemento da orde co gallo dos acontecementos de outubro de 1934. Si nos atoparemos con afiliados da organización actuando en conivencia con grupos de falanxistas durante as eleccións de 1936 nalgúns colexios electorais e, sobre todo, participando en enfrontamentos nas rúas durante a *primavera tráxica*<sup>21</sup>; non obstante, resulta difícil determinar se os implicados actuaban como membros da J.A.P. ou se atopaban xa claramente na órbita do fascismo.

Nun contexto de evidente radicalización e coa C.E.D.A. a piques de abandonar o accidentalismo, celébrase pouco tempo despois o V Congreso Nacional das J.A.P. (Madrid-Alcalá de Henares, 14-15 de decembro de 1935). Algunha das conclusións do Congreso, das que Pérez Ávila –malia os ataques ós que estaba sendo sometido e ós que nos referiremos no seguinte apartado– informou puntualmente ós afiliados ourensáns<sup>22</sup>, difiren radicalmente da posición moderada que o avogado ourensán defendera no relatorio do que falabamos:

“2.- [A J.A.P.] Expresa su total repulsa hacia aquellos regimenes (*sic*) y los representantes que los encarnen, que llamándose democráticos estén al servicio de un adyecto (*sic*) absolutismo y de la masonería, formen sus consejos con lacayos o validos, vivan fuera de la legalidad, a espensas (*sic*) de la opinión y sean cómplices y protectores de los ladrones asesinos e incendiarios.

3.- Afirmar la decisión de declarar la guerra sin cuartel al marxismo vergonzante y desvergonzado, al sectarismo cerril y a la masonería, proclamando con más vigor que nunca la unidad indisoluble de España.

7.- Cada juventud provincial o local (...) afianzará e intensificará sus secciones de defensa, relacionándolas entre sí según normas especiales, decididos a utilizar con energía por derecho de legítima defensa (...), inculcando a todos sus elementos una rígida disciplina y un firme propósito de no dar paso a la revolución (...)”<sup>23</sup>.

A loita pola conquista do electorado principiara xa tamén na provincia de Ourense.

<sup>21</sup> Vid. a nosa contribución ás XI Xornadas de Historia de Galicia “A cultura da violencia no Ourense republicano (1934-1936)” (no prelo).

<sup>22</sup> Convócase ós japistas a unha xuntanza a celebrar o “próximo lunes día 23 a las siete y media de la tarde (...). Preparémonos para la lucha electoral, el momento será difícil el triunfo indefectiblemente nuestro. El Jefe no se equivoca. El jefe manda la J.A.P. obedece. A por los trescientos. Por Dios y por España Presente y Adelante, vuestro presidente José Pérez Ávila”. Este chamamento foi incluído no xornal *La Región*, 21-XII-1935.

<sup>23</sup> *Conclusiones del V Congreso Nacional de las Juventudes de Acción Popular*, p. 1.

## ***A J.A.P.A. e a dinámica política local. Os primeiros problemas***

Ademais dos problemas derivados do proceso de implantación das xuventudes de A.P.A., os “cachorros” ourensáns, o mesmo ca súa organización principal, van ten que enfrontar os problemas derivados da crise do Partido Radical na provincia que tocan moi directamente á familia do seu presidente. O proceso de desintegración que vive esta formación provoca unha serie de movementos protagonizados por algún dos seus principais homes en determinadas comarcas á procura dunha nova casa á que servir coas súas clientelas electorais. Podemos exemplificar esto nos enfrontamentos internos que se viven dentro da corporación municipal de O Irixe e no intento de certos notables locais de facerse co comité de A.P.A. de Trives. No primeiro dos casos citados o alcalde e varios concelleiros de filiación radical deseñan unha manobra que ten como obxectivo final evitar a consolidación dos católicos no concello e a atracción que sobre algún dos seus propios concelleiros díscolos exercían estes. Aproveitando os acontecementos revolucionarios de outubro o alcalde denuncia ós concelleiros de A.P.A. –entre eles o 1º tenente de alcalde– de simpatizar cos revolucionarios e de non acudir ó pleno extraordinario convocado para o día 9 por orde do comandante militar de Ourense no que debía organizarse o servizo de vixilancia de estradas en previsión de eventuais sabotaxes. Naturalmente, o alcalde conta coa conivencia do carteiro, quen notifica no mesmo intre da apertura do pleno a súa convocatoria ó líder do grupo católico e a un dos seus concelleiros, asegurándose previamente de que non se atopan nos seus domicilios por cuestións de traballo; o terceiro será notificado oito días despois da súa celebración. A información instruída pola Garda Civil non deixa dúbidas sobre o verdadeiro carácter da operación:

“(...) ha de tenerse en cuenta que esta falta de asistencia no obedeció a desafecto por la causa del orden ni a la política del Gobierno, sino simplemente, porque no fueron convocados a su debido tiempo (...) además es cosa ya sabida que estos ayuntamientos rurales no celebran ninguna clase de sesión con las formalidades de la Ley, y las actas correspondientes a las mismas son levantadas entre el Secretario y el cacique del municipio (...), consignando los acuerdos que a ellos conviene y sin preocuparse de las minorías para nada. (...). En cuanto a las manifestaciones que se [les] atribuyen son en absoluto falsas por las contradicciones en que incurren unos con respecto a los otros. El alcalde dice que las manifestaciones son de carácter fascista, el concejal J.R. que son de simpatía hacia el socialismo, el S.F. que son de menosprecio a la orden del Señor Comandante Militar (...) y el J.C. que son contrarias a la actuación del Gobierno, y ninguno de ellos concreta las personas que oyeron estas manifestaciones (...)”<sup>24</sup>.

O sector maioritario dos radicais, encabezado polo alcalde, agardaba que a comandancia militar, en uso das atribucións que lle confería a declaración do estado de guerra, decretase a separación do Concello da minoría de A.P.A. para asegurar-

<sup>24</sup> Información s/nº-1934 instruída por orde da Comandancia Militar de Ourense ó comandante do Posto da Garda Civil de O Carballiño.

se o seu control; este comezaba a estar en perigo se os dísculos do P.R. sumaban os seus votos ós de A.P.A. e ós de R.E. –que, por certo, adoptou unha actitude absolutamente neutral na crise. Aínda que a manobra fracasou no seu obxectivo inmediato, o certo é que o alcalde mantívose no poder ata que o triunfo do Fronte Popular provocou a disolución da corporación e a súa substitución por unha nova máis acorde cos novos equilibrios de poder da política estatal.

O asalto ó comité local de A.P.A. de Trives está orquestrado por Ramón Villarino de Súa<sup>25</sup>, quen dende mediados de 1934 xa estaba a traballar na súa futura candidatura dentro das listas conservadoras. Aproveitando os favores que lle debía o secretario do xulgado de instrución, utilizou a este para forzar unha reorganización da agrupación local de A.P.A. para colocar a homes fieis á liña de dous apelidos ilustres da política radical no distrito: Bermúdez e Santamarina. Este último pretendía situar na presidencia do mesmo ó seu xenro e vicepresidente do P.R., Alfonso Paz Gallego, mentres que a vicepresidencia sería para un home vencellado ó primeiro: Eduardo Casanova.

A manobra ía dirixida directamente contra as bases de poder da familia Pérez Romero, e segundo un home de confianza destes,

“(...) se tramó y realizó a espaldas de todos aquellos elementos que en las pasadas elecciones dieron una gran mayoría a la candidatura de derechas y demostraron a esa partida de caciques que siguiendo su acostumbrada norma de “arrimarse al sol que más calienta” quieren ahora enrolarse en la organización de Acción Popular ante la perspectiva de su próxima participación en el poder.”<sup>26</sup>

Villarino de Súa gozaba de certo ascendente sobre Benito Blanco-Rajoy Espada, un dos homes clave da C.E.D.A. en Galicia, e o home que aparecía como destinado a suceder na dirección provincial a C. Taboada Tundidor, finado ós 35 anos como consecuencia do agravamento da súa lesión cardíaca a finais de abril 1935<sup>27</sup>. Estes contactos lle permitiron presentarse diante das agrupacións locais como o encargado de organizar A.P.A. na capital do distrito, relegando a Emilio Pérez a Manzaneda. Sen embargo, a manobra non puido completarse porque a “Acción Femenina” de Trives puxo os feitos en coñecemento da dirección de Ourense, e mesmo ameazou con negarlle a súa colaboración ó hipotético comité que se pretendía crear. Como resultado, os lerrouxistas acabarían engrosando as

<sup>25</sup> Avogado e ex-deputado provincial polo distrito de Celanova-Bande na corporación constituída o 1 de agosto de 1923, na que foi elixido secretario da Mesa interino por ser o membro máis xove e, posteriormente, membro da Comisión permanente de actas. Compartiu escano polo citado distrito con Eladio Pérez Romero, quen xa fora elixido polo mesmo en sucesivas ocasións (Libro-listado de corporacións e deputados provinciais, p. 134. Arquivo da Deputación Provincial de Ourense).

<sup>26</sup> Carta a J. Pérez Ávila remitida o 13-VII-1934 (B.D.P.O.-Fondo P.A.).

<sup>27</sup> Fora deputado polo distrito de Corcubión en 1920 e 1923, deputado pola Coruña como independente en xuño de 1931, novembro de 1933 –onde foi o candidato máis votado da provincia, xa baixo as siglas da C.E.D.A.– e febreiro de 1936. En vida fora un gran amigo persoal da familia Taboada Tundidor; se cadra por esto e dada a ausencia dun epigono cualificado para as tarefas de organización do partido en Ourense, foi designado como sucesor do finado malia continuar residindo na cidade herculina. E. Grandío entende que o comité rexional da U.R.D. tomou a decisión, a instancias da agrupación compostelá, de elixir a unha figura con relacións na vella política de Ourense para personificar o partido (*op. cit.*, p. 299).

filas do centro portelista na comarca e a antipatía que se profesaban mutuamente ambos os dous contendentes, non fixo máis que aumentar.

A resposta do xefe japista non se fixo esperar. O 21 de novembro remitía unha carta a Blanco-Rajoy na que lle daba conta da actitude do Delegado de Traballo na provincia, o Sr. Merino. Este fora nomeado pola propia C.E.D.A. a instancias de Villarino e Constantino Añel, presuntos implicados nun pacto tácito de apoio mutuo á candidatura do primeiro ás Cortes a cambio da presidencia da Deputación para o segundo. Daquela o citado Delegado estaba empeñado en acadar a praza de xuíz municipal de Ourense, ademais de facer todo o posible para ampliar as mesnadas fieis ós seus protectores. Así, non dubidaba en coaccionar ós contratistas das obras do ferrocarril para que contratasen ós obreiros –todos recomendados de Villarino– que figuraban nunha lista que persoalmente lle enviara a un deles. Para lograr este propósito, ordenaba continuas inspeccións no tramo ó seu cargo e o cominaba con multas superiores a 1.000 pts se non os admitía. Mesmo semella que chegou a ameazar publicamente no Bar Roma ó secretario doutro contratista con multar ó seu xefe se non se dobregaba ós seus propósitos. Pérez Ávila, enfrontado cunha parte dos grandes caciques da política provincial, facía extensivas as súas denuncias a Sabucedo e Luis Usera Bugallal, afirmando que as sancións que impuñan os inspectores de Traballo a recomendados de todos eles eran inmediatamente condonadas polo devandito Sr. Merino.

Como pode verse, a oposición entre o tándem Añel-Villarino e a familia do presidente da J.A.P.A. inscribíase nun proceso político de moita maior envergadura ca unha simple cuestión de influencia personalista nunha determinada comarca. A situación veu a complicarse aínda máis cando á oposición Radicais-A.P.A. sumóuselle a disputa entre estes últimos e R.E. polo control do concello das Burgas. As orixes deste conflito remóntase ó 18 de outubro de 1934, cando un pacto a nivel estatal posibilitou a renovación da maioría das corporacións municipais sospeitosas de actuar con escasa enerxía na represión dos sucesos revolucionarios. Estas foron substituídas por comisións xestoras integradas por representantes dos partidos gobernamentais que reproducían os equilibrios de poder existentes dentro do Goberno, ampliadas con individuos afíns a grupos alleos a este último. En Ourense, o gobernador civil Simeón Ibars Aresté<sup>28</sup> designou para a alcaldía ó radical Santos Fernández Fueyo ó que acompañaban outros once radicais, cinco membros de A.P., catro agrarios e dous calvosotelistas, obtendo de todos

“(…) las mayores facilidades (...) para dotar al Municipio de una Corporación que interinamente administrase los intereses del pueblo”<sup>29</sup>.

O proceso de disgregación que vivía o partido de Lerroux e a atracción que sobre os seus homes exercían dende outras formacións de dereitas, trasladouse pronto ó concello. O ilerdense S. Ibars, ex-secretario particular do ministro de Traballo e Previsión Social no gabinete radical do 16 de decembro de 1933, José

<sup>28</sup> Nomeado por decreto de 27-VI-1934, tomara posesión o 4 de xullo dese mesmo ano (B.O.P.O. nº 151, 5-VII-1934).

<sup>29</sup> *Galicia*, 21-XI-1935.

Estadella Arnó<sup>30</sup>, nomeou a cando menos cinco concelleiros de dubidosa fidelidade ó P.R. sen consultar á cúpula do partido. Como consecuencia, as disensións internas no seo do equipo gobernante incrementáronse e, logo de numerosos enfrontamentos entre os seus membros, acabaron por saír o grupo de radicais fieis a Basilio Álvarez e a Justo Villanueva Gómez, ambos os dous deputados en Madrid. Na súa substitución foron designados un grupo de seguidores do tamén deputado radical Fernando Ramos Cerviño, quen conseguía así contar coa teórica lealdade de 12 dos 23 concelleiros. Esto o situaba en disposición de impulsar unha política monocorde que previamente se lle negara polos intereses contrapostos existentes entre os diferentes sectores do P.R. Ante esta situación, os representantes de A.P.A. ameazan con demitir se non se procede a un novo reparto de postos toda vez que:

“La proporción (...) es a todas luces arbitraria; porque si se hubiese atendido a la constitución del Parlamento a la Ceda correspondería la mayoría; si como ha sido norma anterior, en proporción al número de ministros, el número de gestores cedistas debiera ser igual al de gestores radicales, y, finalmente, si la pauta hubiese sido el número de diputados por la provincia, a los señores afiliados a Renovación correspondería la mayoría y no habría razón alguna para no dejar sin representación a los amigos de don Luis Fábrega, salvo que no tenga este parlamentario ni un solo amigo que representarle pueda en el Municipio.<sup>31</sup>”

¿Cales eran as motivacións ocultas que perseguían os seguidores de Gil Robles en Ourense con esta operación de acoso e derribo ós restos do P.R., e cal era a posición da J.A.P.A. nesta difícil conxuntura?. De primeiras, cómpre valorar axeitadamente os beneficios que a permanencia na corporación municipal traerían para a C.E.D.A.: se continuaba sostendo ós radicais, perdería posibilidades de atraer cara ás súas filas ó importante grupo disidente, e non faría máis ca apontoar ante os ourensáns a un competidor que, aínda que ferido, conservaba non poucas lealdades en toda a provincia a ter en conta nunhas lexislativas que se adiviñaban próximas. Por outra banda, o xesto cara ós calvosotelistas recoñecendo a súa posición hexemónica na provincia non semella que pretendese a formación dunha nova maioría dereitista. Neste intre o seu líder xa lanzara o seu coñecido manifesto do 6 de decembro de 1934 no que avogaba pola formación do *Bloque Nacional* e estaba a erosionar á C.E.D.A. pola súa dereita. Máis ben se trataría de introducir un novo elemento de fricción entre estes e os radicais. Sen embargo, R.E. non caeu na trampa e manifestouse satisfeita “con la modesta representación concedida, que no hemos reclamado”<sup>32</sup> ó constataren a evidencia dunha corporación en funcións e con escasa capacidade de xestión.

<sup>30</sup> Vid GARCÍA MAÑÁ, L.M., *De los corregidores a los gobernadores civiles de Orense*. Madrid, Secretaría General Técnica del Ministerio del Interior, 1986.

<sup>31</sup> *Galicia*, 21-XI-1935.

<sup>32</sup> O pacto inicial ó que aludiamos colocara no concello a José Chao Lezón e Bernardo Rodríguez Valeiras como representantes de R.E.

Finalmente, estas dimisións tamén son susceptibles de seren interpretadas en clave de política nacional: dende que J. Chapaprieta formara un goberno de xestión en outubro de 1935, a C.E.D.A. traballaba coa hipótese dun adiamento das eleccións, polo que non estaba disposta a ofrecer a máis mínima colaboración a calquera goberno que non tivese como cabeza visible ó propio Gil Robles. Casualmente, os conservadores ourensáns non fixeron máis ca adiantarse uns días á estratexia da coalición no senso de forzar a renuncia dos seus concelleiros e xestores provinciais cando tivo coñecemento do nomeamento de Portela Valladares como primeiro ministro a mediados do mes de decembro.

En realidade a decisión estaba tomada dende a mesma tarde en que se coñeceran os novos nomeamentos de concelleiros. Nunha xuntanza celebrada no Pazo Episcopal entre Diego Bugallo Pita, Provisor e Vicario Xeral do Bispado e un dos factótum do conservadorismo católico local, Constantino Añel –terceiro tenente de alcalde na corporación– e R Villarino –outra vez o futuro deputado–, acordouse a retirada dos concelleiros de A.P. previa comunicación telegráfica a Blanco-Rajoy. Este deu o seu apoio ós conservadores ourensáns, considerando impropio o proceder do gobernador radical por introducir os cambios apuntados sen consultar-lles, ó tempo que manobrava para conseguir a súa substitución. Sen embargo, cando se lle esixiu ó cuarto tenente de alcalde, Marcelino Mira, a súa sinatura no documento de renuncia, este negouse aducindo que era unha decisión que debía ser tomada pola xunta directiva do partido. Tecnicamente a cuestión non ofrecía dúbidas tendo en conta a delimitación de funcións acordada dende outubro nunha xuntanza presidida polo deputado coruñés, pero a súa actitude provocou unha fisura nos católicos que non deixou de ser percibida polos medios de comunicación da cidade: a nota dada a coñecer á prensa o día 21, só levaba a sinatura de catro dos cinco concelleiros cedistas, o que evidenciaba os problemas internos existentes na A.P.A.<sup>33</sup>

Ese mesmo día Villarino esixe a expulsión do partido de Mira, pero este conta co apoio decidido do xefe local da J.A.P.A. Este último resulta finalmente encargado de propoñer ó concelleiro díscolo unha fórmula que pasaría pola publicación dunha nota de adhesión á posición maioritaria do comité de A.P.A. Sen embargo, a negativa de Mira a facer pública a rectificación esixida sen pasar pola xunta directiva, provoca a publicación na prensa o día 23 dunha nova nota na que, concisamente, se di que aquel “no representa desde esa fecha al partido de Acción Popular Agraria”<sup>34</sup>. A reacción inmediata de Pérez Ávila, previa convocatoria da Xunta de Goberno da J.A.P.A. e co seu apoio unánime, é a de presentar a súa dimisión do Consello Provincial de A.P.A., ó que pertencía en representación das

<sup>33</sup> Añel, Manuel Pereira Rodríguez, Baltasar Losada e Alejandro Outeiriño, representante no concello da J.A.P.A.

<sup>34</sup> Carta de Pérez Ávila a Blanco-Rajoy, *Galicia*, 21-XI-1935 e *La Región*. 23-XI-1935. O capitán de infantaría Marcelino Mira Cecilia tería ocasión de tomar cumprida revancha destes feitos co gallo da sublevación militar: el foi o encargado de tomar posesión do Concello en representación da Comandancia Militar da Praza ás 12 horas do martes 21 de xullo, sendo designado catro días máis tarde presidente da comisión xestora nomeada polos militares. Nesta corporación, integramente formada por concelleiros electos en 1931, non se incluíu nin un só dos nomes que formaron parte do concello entre outubro de 1934 e febreiro de 1936 malia a súa moito maior significación dereitista.

Xuventudes<sup>35</sup>. Con este xesto, que aparentemente respondía a unha mera cuestión de forma, o avogado ourensán condenaba ás J.A.P.A. a unha continua perda de influencia no difícil xogo de equilibrios en que se movían as relacións entre as diferentes organizacións que integraban o grupo de Gil Robles.

### ***A J.A.P.A. no punto de mira do conservadorismo local: As eleccións de febreiro de 1936***

Os membros do Comité, sentíndose desautorizados pola actuación de Pérez Ávila, pasaron de seguida ó contraataque coa conivencia de Bugallo Pita, quen xa manifestara en privado o curta que ía ser a carreira do presidente da J.A.P.A.<sup>36</sup>. Villarino mobilizou ós seus correlixionarios para que as diferentes agrupacións territoriais fixesen público o seu apoio á dirección ourensá<sup>37</sup>. De seguido, os conservadores da C.E.D.A. decidiron asestarlle un golpe ó xefe japista precisamente alí onde a súa familia era máis forte. Postos en contacto co presidente do Comité de Acción Popular de Trives, Manuel Gallego, utilizaron o nome do Provisor para forzar a redacción dunha nota na que os seus membros manifestasen acatar sen reservas a disciplina do partido, solidarizándose coas decisións adoptadas en Ourense. Na xuntanza convocada ó efecto, fíxose utilización dun telegrama de Blanco-Rajoy publicado na prensa o 26 de novembro de 1935 no que apoiaba os acordos do Comité provincial, lamentando, así mesmo, a “discrepante apreciación de algunos afiliados esa localidad”. Deste xeito, as delegacións de Trives e Manzaneda acordan o envío dun telegrama nos termos solicitados, ignorantes de contra quen ía dirixida a manobra<sup>38</sup>.

A principios de decembro, Pérez Ávila aínda dicía crer na inocencia de Bugallo. Confidencialmente, mesmo manifestaba as súas sospeitas sobre unha suplanta-

<sup>35</sup> *Galicia*, 24-XI-1935. Segundo unha nota aclaratoria do xefe nacional das J.A.P., José María Pérez de Laborda y Villanueva, na práctica totalidade das provincias as xuventudes contaban con representación dentro do consello provincial da C.E.D.A., e mesmo o seu presidente se reservaba a vicepresidencia desta última; ademais, todo membro da J.A.P. o era tamén de A.P. ou da C.E.D.A., e como tal dispuña de voz e voto nas xuntas xerais se era maior de 23 anos.

<sup>36</sup> Diego Bugallo negará a súa participación nesta operación nunha carta dirixida o 6 de decembro a E. Pérez Romero na que lle di que non ten interese algún “en desplazar a ustedes de la dirección política de Trives” (B.D.P.O., Fondo P.A.).

<sup>37</sup> “Hace dos días habló conmigo Alonso Romero para que enviase un telegrama a Blanco Rajoy adiriéndonos [*sic*] a la actitud de los de la Ceda, y como yo ya estaba algo enterado y en consecuencia *sabía que se trataba de una cacicada de los de la Ceda*, y como soy completamente opuesto a esa política desastrosa y no hago más que dar la razón a quien la tiene me negué a enviar el mencionado telegrama, pero Alonso habló con los otros de la Jap (Directivos) y casi todos firmaron el telegrama por lo cual (...) creo conveniente vengáis el día 10 para constituir la Juventud de otra forma muy distinta para lo cual ya cuento con personas de lo mejor de Ginzó (...). Como comprenderás de la forma en que se manifestaron los demás directivos de la J.A.P. (...) demostraron que *no son de la Ceda ni de la JAP, son simplemente de Ramón Villarino de Saa* (...).” (Carta do farmacéutico de Xinzo de Limia, Celso Peláez, a Pérez Ávila o 6-XII-1935. B.D.P.O., Fondo P.A.; a cursiva é nosa).

<sup>38</sup> Cartas remitidas polo médico de Manzaneda Emilio Arias Pérez e o comerciante José M. Álvarez o 14 e 17 de decembro, respectivamente, a Pérez Ávila, fundador do comité local de Manzaneda ó que estes dous pertencían (B.D.P.O., Fondo P.A.).



ción de personalidade por parte de alguén que dispuña dun certo acceso á intimidade do Provisor. De aí as reservas que o avogado ourensán esgrimía para seguir formando parte do citado comité e os ataques contra Villarino de Súa, ó que consideraba o auténtico inspirador dunha manobra destinada a aumentar as súas bases de poder a costa de debilitar a influencia dos Pérez Romero na comarca.

Paralelamente, estaba a incubarse a segunda das grandes crises das tres polas que ía a pasar a organización ourensá da C.E.D.A. antes do 20 de xullo: a cuestión das candidaturas a Cortes para as eleccións de febreiro. Dende finais de decembro de 1935 comezou a circular nos círculos políticos ourensáns o rumor de que a candidatura da C.E.D.A. na provincia ía estar composta por Luis Espada, Laureano Peláez e Ramón Villarino. De confirmarse, isto constituiría unha derrota en toda a liña da J.A.P.A.: ningún dos tres candidatos a representaba malia os acordos da dirección en Madrid no senso de reservar un posto en todas as listas á organización xuvenil e, dende logo, ningún encaixaba dentro do tan cacarexado "espírito J.A.P."; máis ben tratábase de homes vencellados á vella política caciquil que a organización dicía combater:

"Si la política de las derechas españolas y de la C.E.D.A. no se purifica, si al JEFE no se le da el apoyo de una nueva política, que le ayude y estimule. Si prosigue la táctica (...) del contubernio con compañías indeseables, el posibilismo medroso, la injusticia social, si se siguen infiltrando en nuestras organizaciones los viejos caciques, que solo se preocupan de sus tinglados e intereses, de nada había de saber [*sic*] un triunfo contrarrevolucionario. Serviría solo para dar nueva fuerza a la revolución. (...) Hay que llevar al próximo Parlamento, junto a buena parte de los diputados actuales, hombres de espíritu J.A.P., cualquiera sea su edad. (...) No consintáis que vuestros diputados sean mandatarios al servicio de Organizaciones patronales, de clientes de bufetes, de empresas o de Bancos. Vuestros diputados son únicamente mandatarios vuestros y a vuestro servicio están.<sup>39</sup>"

A esto habería que engadir o feito de que ata ese intre non se tiña contado con ningunha das organizacións da capital (Acción Popular, "Acción Femenina" e J.A.P.A.), e todo semellaba indicar que o proceso estaba practicamente pechado. Neste contexto as críticas que se lle facían dende Ourense a Blanco-Rajoy, responsable último das listas, residían en que se ben incumbía á dirección en Madrid fixar

<sup>39</sup> *Instrucciones* do 8-I-1936 asinadas por Laborda e dirixidas ás J.A.P. do Estado co gallo da elaboración das candidaturas para as eleccións de febreiro (B.D.P.O.-Fondo P.A.). O discurso anticaciquil foi, así mesmo, unha constante na propaganda das J.A.P. en Galicia; sirvan como mostra as seguintes liñas asinadas por Emilio M. Brandón: "Ruda ha de ser la campaña de la J.A.P. contra el caciquismo, y especialmente en Galicia, ya que los baluartes de éste parecen casi inexpugnables; pero yo auguro a la J.A.P. y anhelo fervientemente y espero que lo consiga, que su espíritu político nuevo triunfará del viejo espíritu político" (*Acción. Órgano de la Juventud de Acción Popular*, Santiago, 12-II-1936). Na mesma liña poden consultarse os números de *J.A.P.* posteriores ó 3-VIII-1935, onde xa se advertía do intento de "políticos de miras interesadas, que no estuvieron con nosotros en las horas del combate, intentan introducirse en nuestras filas para desvirtuar el espíritu de Acción Popular"; meses antes, no seu nº do 5-I-1935, proclamaba inxenuamente que a Xuventude "no pretende dirigir, pero está dispuesta a que en ningún pueblo ni en ninguna organización los estilos y maneras del caciquismo ruin y la falta de altura política puedan imponerse al espíritu genuino de Acción Popular."

os criterios de proporcionalidade dos partidos coligados, “la designación de candidatos se hace democráticamente, oyendo las organizaciones de A.P., A.F. y la Jap, que son en definitiva quienes van a votarlo y a quien aquellos van a representar”<sup>40</sup>.

O problema era máis complexo debido á inexistencia dunha organización provincial o suficientemente estendida como para convocar unha asemblea destinada a realizar tal elección; por iso, a dirección de Ourense entendía que ó corresponderlle á C.E.D.A. tres postos na candidatura, o primeiro e o terceiro deberían ser designados, respectivamente, pola dirección nacional e o resto da provincia, pero o segundo correspondía ás organizacións da capital. Blanco-Rajoy só concedeu a posibilidade de que o conxunto da provincia puidese nomear a un único candidato. Reunida a Xunta Xeral ó efecto de solucionar o conflito, os directivos ourensáns recibiron un voto de confianza para lle propoñer a Blanco-Rajoy un candidato. Nunha xuntanza celebrada pola dirección de Ourense con este último a mediados de xaneiro —na que a sección feminina non contou con representación—, os primeiros lle manifestaron que a candidatura que viña soando resultaba “muy floja e inferior a la de Renovación y a la del Gobierno”.

No que atinxe a Luis Espada Guntín, as obxeccións proviñan do feito de que “por su edad y estado de salud iba a ser muy poco útil al Partido y a la provincia”<sup>41</sup>, aínda que “por el buen recuerdo que tenemos de él, se le votaría con gusto”. Canto ó teórico nº 2 da lista, Laureano Peláez, “lo más que se podría decir de él es que era un buen señor, ya de bastante edad, pero nada más, y que no tenía suficiente capacidad para organizarnos”. A maior oposición, sen embargo, plantexábase respecto a Ramón Villarino de Saa, cualificado xa dende o primeiro intre como “un desprestigiado político del antiguo régimen” ó que a J.A.P.A. non estaba disposta a votar de ningún xeito, argumentando que non encaixaba dentro do perfil esixido pola citade circular interna de 8 de xaneiro.

A pretensión inicial da directiva de A.P.A. de Ourense pasaba por patrocinar no posto teoricamente reservado á J.A.P. ó presidente nacional das xuventudes, José María Pérez de Laborda. Pero este foi inmediatamente vetado por Blanco-Rajoy, consciente do perigo que representaba para a súa influencia sobre a organización provincial da C.E.D.A.; a súa estratexia viuse favorecida por esas carambolas que tan a miúdo se producen no proceso de elaboración das candidaturas. A influencia que Portela Valladares tiña na circunscrición de Lugo obrigaba á C.E.D.A. a situar a un primeiro espada da política nacional como hipotético cabeza de lista se aspiraba a contar cunha destacada representación. Inicialmente pensouse no exministro e destacado dirixente da coalición dereitista Federico Salmón Amorín<sup>42</sup>,

<sup>40</sup> Cartas de Pérez Ávila a Pérez de Laborda (B.D.P.O., Fondo P.A.).

<sup>41</sup> Este vello conservador bugallalista fora deputado por Ourense en 1884 e por Verín en 1891 e entre 1896 e 1923, ademais de dúas veces ministro de Fomento e unha de Instrucción en senllos gobernos de Dato Iradier. Foi repescado pola C.E.D.A. en febreiro de 1936 onde, con algo máis de 88.000 votos, se converteu no terceiro candidato máis votado da provincia logo do calvosotelista José Sabucedo Morales e do tamén cedista Laureano Peláez Canellas.

<sup>42</sup> Ocupara a carteira de Traballo, Sanidade e Previsión no goberno Lerroux do 6 de maio de 1935 e a de Traballo, Xustiza e Sanidade no de J. Chapaprieta do 25 de setembro dese mesmo ano. Salmón era unha das esperanzas de A.P. para facerse co voto de certos sectores obreiros ós que trataba de atraer coas súas famosas leis complementarias da do paro, interrompidas “cuando se interpusieron los cómplices de la revolución” (J.A.P., nº 52, 8-II-1936, p. 3).

pero este, non sabemos moi ben se porque era preciso en terras murcianas onde tiña unha boa parte das súas clientelas, ou porque non vía nada claro o seu futuro como parlamentario en tan afastadas terras, declinou finalmente o ofrecemento de Gil Robles, facendo caso omiso dos acordos concluídos con anterioridade. No seu lugar, e logo do case obrigado ofrecemento da organización provincial das Xuventudes, pasou a figurar Laborda que, dito sexa de paso, non puido facer nada contra os recursos despregados dende o Goberno polo pontevedrés; só o experimentado electoreiro José Benito Pardo, puido reter un escano para a coalición conservadora<sup>43</sup>.

Descartado o líder nacional da J.A.P., o segundo da lista era o Marqués de Navarrés –un dos vocais da organización e secretario particular de Gil Robles– e só no caso de que se permitise a elección dun candidato da provincia, poríase sobre a mesa o nome de Pérez Ávila<sup>44</sup>. A alternativa dun home vencellado a Ourense xustificábase pola necesidade de superar as diferencias internas que xa existían na organización debido ó que denominaban “políticas personalistas” dalgúns dos seus membros; isto permitiría afondar na necesaria organización da estrutura partidaria, aínda non satisfactoriamente desenvolta como eles mesmos recoñecían. Ademais, se o candidato proposto non contase coa recomendación das altas instancias do partido, o comité ourensán lle prestaría o seu apoio decidido máis facilmente ca si se trataba dalgún estraño.

Pero a posición mantida dende a capital non contaba coa aprobación entusiasta do resto da provincia, como se demostraría nunha xuntanza posterior na que si participaron representantes de “Acción Femenina” e dos partidos xudiciais onde a organización contaba cunha certa implantación. A maioría destes últimos manifestáronse a prol dunha persoa que resultase grata a todos, o que en termos políticos viña a significar que votarían resignadamente o que Blanco-Rajoy lles ordenase; só un –posiblemente o de Trives– recomendou abertamente a substitución de Villarino. En vista da falta de acordo, o deputado coruñés levantou a sesión, manifestado que a partires dese intre a decisión final correspondería a Gil Robles.

---

<sup>43</sup> Comentando os candidatos da J.A.P. que figuraban no fronte antirrevolucionario, o seu órgano oficial referíase ó líder nacional, “a quien honró el Jefe nombrándole candidato de Madrid, y posteriormente de Lugo, como símbolo antiportelista, dando así paso a uno de los organizadores de la movilización civil de Acción Popular (*ibidem*, p. 6).

<sup>44</sup> Na súa correspondencia cos diferentes dirixentes da C.E.D.A. o xefe provincial das J.A.P. esfórzase por transmitir unha imaxe de si mesmo alongada de calquera ambición persoal (“...como si yo militase en las filas de Acción Popular para hacer carrera política”), e mesmo parece que chegou a renunciar á posibilidade de figurar na lista para facilitar a eliminación de Villarino. Sen embargo, albergaba lexitimas esperanzas de promoción, especialmente dende a misiva remitida a mediados de xaneiro polo Secretario Xeral das J.A.P. na que o felicitaba pola labor desenvolvida na promoción da organización, manifestándolle que en base a eso e á apoteose que representou a viaxe de Gil Robles pola provincia, “no cabe duda de que en las próximas elecciones significará en esa provincia un gran triunfo para las derechas, especialmente para Acción Popular (...). No dudamos tampoco que entre los diputados japistas que figuren en las próximas Cortes, serás tú uno de los más destacados.” (B.D.P.O., Fondo P.A.). Ademais, Pérez Ávila figura entre os candidatos proclamados pola Xunta Electoral o 9 de febreiro de 1936 (B.O.P.O., nº 38, 15-II-1936); esto ven a demostrar que a súa renuncia a ocupar un posto na candidatura na xuntanza con Blanco-Rajoy viulle imposta pola conxuntura e non por un desexo sentido de declinar unha oferta que nunca lle foi formulada oficialmente polos órganos provinciais do partido.

A partires do día 21 de xaneiro comezan a aparecer na prensa local unha serie de notas e contranotas que poñen de manifesto a crise provocada nas organizacións ourensás da C.E.D.A. pola cuestión das candidaturas. Diego Bugallo e Villarino levan a cabo unha labor de intoxicación, que mesmo se estende ó influente xornal "El Debate", co obxecto de presentar como consumada a inclusión do segundo nas listas. Pérez Ávila abandeira a inusitada enerxía coa que reacciona a organización xuvenil: nunha serie de telegramas de protesta remitidos a Gil Robles e Pérez de Laborda se lles fai saber que diante da "monstruosidad nombramiento candidatos", a J.A.P.A. de Ourense "se desentiende de campaña electoral". Unha durísima carta enviada ó líder da C.E.D.A. o 30 de xaneiro de 1936, sintetizaba as razóns da oposición do avogado ourensán á candidatura de Villarino de Súa na súa inimidade manifesta coa J.A.P.A. por non ter colaborado nos traballos preparatorios da xa citada concentración de Santiago do 1 de setembro de 1935, mesmo aconsellando "a sus escasos amigos que no vinieran" –outro tanto faría co gallo da xa visita de Gil Robles a Ourense o 6 de xaneiro da que volveu a ocuparse persoalmente o ourensán. Tamén puña en coñecemento da dirección que dende tempo atrás o aspirante xa non acudía ó domicilio social da formación, así como as súas manobras en Trives e a súa "política personalísima en los municipios, recomendando pretensiones de enemigos políticos de Acción Popular, desautorizando verdaderos comités creados por el inolvidable Carlos Taboada y creando otros con personas tan poco gratas como el". A todo esto engadía a súa condición de "político del antiguo régimen (...) que no posee ninguna virtud y sí todos los defectos caciquiles que caracterizaban a aquellos tiempos siendo todo su afán transplantarlos a la política nueva que representa Acción Popular en todas partes". Finalmente, concluía sinalando que

"(...) la J.A.P. de Orense vería con desagrado su nombre en la candidatura; así se lo manifestamos al Señor Blanco-Rajoy (...), por no tener el señor Villarino espíritu japista ni de Acción Popular, [polo que pedimos] que no figure tal nombre en la candidatura de Acción Popular por esta provincia, pues caso de que su inclusión fuese un hecho, sería el desprestigio y la muerte de las organizaciones de Acción Popular de aquí, y lo que tal vez fuese peor, entrometer en casa al enemigo (...)"<sup>45</sup>.

Por último, o xefe provincial da J.A.P. fixo aínda máis estentóreas as discrepancias internas nun mitin celebrado en Amoeiro o 2 de febreiro, no que a parte esencial dos discursos xiraron arredor da protección do catolicismo, a defensa das forzas de orde na represión dos sucesos de Asturias, os ataques a Portela e os asuntos relacionados coa confección das candidaturas na provincia<sup>46</sup>. Sen

<sup>45</sup> B.D.P.O., Fondo P.A.

<sup>46</sup> "Alude [Pérez Ávila] a la candidatura de la Ceda por esta provincia y dice que como presidente de la J.A.P. de Orense y con la autoridad que el cargo significa, quiere manifestar a los vecinos de Amoeiro y a toda la provincia que, el telegrama de Orense insertado en "El Debate" (...) en el cual se daban ciertos nombres para candidatos por la citada provincia es completamente falso, ya que la Ceda de Orense, al igual que la de las demás provincias, la integran Acción Popular (...) y la J.A.P.; es así que esta última no ha tomado parte en la confección de tal candidatura, luego la Ceda de Orense no ha designado sus candidatos" (Nota de prensa orixinal publicada posteriormente no *Galicia*, 6-II-1936).

embargo, a vella política caciquil que na provincia representaban os vellos homes da C.E.D.A. reforzados con ex-radicais tránsfugas, funcionou con mecánica precisión para desarticular a estratexia das xuventudes. A primeira en facer pública profesión de acatamento da disciplina interna foi "Acción Femenina", e mesmo as mulleres católicas de Trives acabaron votando a candidatura do ex-deputado provincial<sup>47</sup>. Despois, foron a maioría das J.A.P.A. da provincia as que abandonaron toda resistencia, manifestando que se ben coincidían en que na

"(...) publicación de esa candidatura no ha habido acierto (...) entiendo que no es este momento oportuno, en víspera de unas elecciones a las que debemos ir con todo entusiasmo, de hacer públicas nuestras disensiones porque ello redundará en perjuicio de todos y de la causa que todos y cada uno de nosotros tenemos obligación de defender por encima y a despecho de todo"<sup>48</sup>.

Así as cousas, o 8 de febreiro chega a confirmación da inclusión de R. Villarino nas listas da C.E.D.A. "por ser eso lo que más le conviene a la organización política de la provincia"<sup>49</sup>. Diante desto, os japistas ourensáns pouco máis podían facer ca absterse de colaborar na campaña a prol da súa candidatura, aínda que si realizasen un intenso esforzo en favor do resto dos candidatos<sup>50</sup>. Mesmo acabaría fracasando unha tentativa de transacción promovida por Juan Jesús González, membro do Consello Nacional da J.A.P., que lle chegou a propoñer a Gil Robles que Villarino figurase na candidatura como independente e non como membro da C.E.D.A. O salmantino non acaba de decidirse a romper amarras co xeito tradicional de facer política e confiar exclusivamente na súa propia capacidade de atracción amplificada polas súas xuventudes; tampouco quería levar ó Parlamento a un grupo que non vacilaba en declararse antiparlamentario e, xa que logo, proporcionaba abundantes argumentos ós que desconfiaban da súa lealdade republicana<sup>51</sup>.

<sup>47</sup> Un home moi próximo ó dirixente japista lle daba conta do estado de confusión que se vivía nesta comarca, sinalando que "cada uno anda por su lado, (...) las mujeres de aquí tenían intención de tachar a Villarino, pero ahora cambiaron y están dispuestas a votarlo, y lo mismo los hombres (...)". (B.D.P.O., Fondo P.A.).

<sup>48</sup> Carta a Pérez Ávila dun dirixente das J.A.P. de Ribadavia, que remataba lembrándolle o acatamento das súas ordes no tocante a "que candidatura debemos apoyar las Juventudes de este partido, y que cantidad de calor debemos de prestar a los candidatos el próximo día 16".

<sup>49</sup> A estas alturas, a propia dirección nacional das J.A.P. había tempo que dera por perdida a batalla da listas. O seu órgano nacional subtitulaba o seu número do 8 de febreiro cun expresivo "No luchamos por los nombres de las candidaturas, lo hacemos por Dios y por España", engadindo que "Elevando el pensamiento sobre los nombres que integran las candidaturas, sobre las intriguillas de la picaresca política que hemos presentado las pasadas semanas. La batalla es de ideas; las personas son muy poco." (J.A.P., nº 52, p. 1).

<sup>50</sup> Así se confirma nunha carta enviada por Antonio Miranda o 22 de xaneiro na que se informa a Pérez Ávila de que Villarino enviara bastante propaganda "pero la J.A.P. de esta [Ourense] no hace caso de ella". A propia Secretaría Xeral da C.E.D.A. manifestáballo o 11 de febreiro que a pesares das razóns expostas no seu escrito do 30 de xaneiro, estaban certos de que "harán el máximo esfuerzo para sacar triunfante la candidatura presentada por nuestro Comité provincial de Orense". (B.D.P.O., Fondo P.A.).

<sup>51</sup> Neste senso pode consultarse o capítulo das súas "Memorias" dedicado ás J.A.P. (vid. GIL ROBLES, J.M<sup>º</sup>, *No fue posible la paz*. Buenos Aires, Ed. Sudamericana-Ariel, 1968, pp. 189-209). Nelas o líder conservador non dubida en recoñecer a infiltración na C.E.D.A. de "gran número de esos tránsfugas de todos los partidos que se unieron a nuestro movimiento (...) con el simple objetivo de escalar altos puestos o defender, sencillamente, unos determinados intereses de empresa o de clase" (p. 199); naturalmente non dubida en eludir a súa propia responsabilidade declinando en non poucos notables provinciais a elaboración das candidaturas, como no caso que nos ocupa.

## ***Entre o accidentalismo e a fascistización (febreiro-xullo de 1936)***

A derrota electoral no conxunto do Estado e a presión que dende sectores situados á dereita da C.E.D.A. se exercía sobre esta, motivaron un agravamento das tensións internas entre as diferentes organizacións que a compoñían. Os sectores máis tradicionais do posibilismo católico incrementaron os seus ataques contra a organización xuvenil á que acusaban de falta de disciplina interna e de favorecer coa súa actuación ós grupos situados máis á dereita do espectro político. Fronte a estas críticas, Laborda seguía insistindo na necesidade de resistir a atracción da extrema dereita ó tempo que propuña unha rectificación do programa da C.E.D.A. nunha dirección que non deixaba dúbidas verbo da entrada nunha senda de meirande radicalización:

“La J.A.P. tiene que rectificar en el programa: propugnamos un movimiento de exaltación nacional, de imperio español, de fuerza nacional, de impulso de la riqueza, de organización corporativa, de justicia social implacable, por encima de intereses y componendas con los poderosos y por encima de populismos social-cristianos que no compartimos. Movimiento nacional sobre la ruindad de los partidos políticos, de repudia del liberalismo, del sufragio, del Parlamento, de la falsa legalidad, y todo esto no en discursos, sino en hechos, en una trayectoria rectilínea. Las tres notas de Movimiento Nacional, Sentido Social y Espíritu Tradicional, las reúne nuestro programa y las concentra el Jefe. Por eso, aunque anhelamos la unión de todos los españoles (...) y nos uniremos con todos los que sienten el patriotismo, por encima de los partidos, no tenemos por qué perder nuestro carácter y personalidad en una fusión con otros partidos políticos llámense fascistas o como sea, cuyos directivos no nos ofrecen las garantías que los nuestros, ni sus doctrinas la seguridad de pureza y eficacia de las que sustentamos”<sup>52</sup>.

Ourense non permaneceu alleo a esta polémica, que xa aflorara durante a campaña electoral mesturada coa cuestión das candidaturas; só que na provincia, o escaso nivel de organización interna tiña atenuado un tanto a transcendencia pública das desavinzas existentes. Isto non significa que a organización xuvenil non dese mostras de esvarar perigosamente pola senda da fascistización. De feito, os seus dirixentes tiveron que enfrontar en non poucas ocasións as presións exercidas sobre a cúpula local para adoptar unha posición moito máis decidida:

“Lo que quiero decirle es que siendo yo el fundador de esta intidad la cual marcha divinisimamente y ya tengo in ella 30 jóvenes del pueblo o sea lo mejor de la juventud (...) ha producido grande desesperación y desosiego a los extremistas de este pueblo (...) hahora ya me amenazan con la carcel pero yo sin desmayo les voy robando la gente. Necesitamos cambiar impresiones con V.

<sup>52</sup> *Instruccións* de Pérez de Laborda ás J.A.P. provinciais o 18-VI-1936 (B.D.P.O., Fondo P.A.).

pues queremos que sea nuestro jefe y director (...) aquí carecemos de instrucciones y *si es necesario hacerse fascistas debido al avance marxista y para convativir la anarquía, nos hacemos hasta nacistas si es necesario [sic]*<sup>53</sup>.

Por outra banda, dende a súa fundación, as J.A.P. víronse sometidas á *competencia horizontal* doutras formacións situadas á súa dereita: os Lexionarios de Albiñana e o seu Partido Nacionalista Español, o Movemento Español Sindicalista e os diferentes grupos e grupúsculos que acabarían por confluír na Falanxe, entre outros. Non resulta doado fixar con precisión o intre a partires do que a atracción exercida pola organización fascista ourensá comeza a producir os primeiros abandonos na J.A.P.A.<sup>54</sup>. Sabemos que un dos principais impulsores desta estratexia de erosión foi Fernando Meleiro. Este avogado iniciado nas xuventudes mauristas en terras vallisoletanas, xa fora un activo militante das J.A.P. que acabou por integrarse no grupo articulado arredor de *El Fascio*, simultaneando durante uns meses ambas as dúas lealdades. A súa chegada á cidade das Burgas prodúcese só uns días despois de que as J.A.P.A. adquirisen personalidade xurídica: marzo de 1934; só oito meses despois, fíxose cargo da organización desprazando a Eduardo Valencia.

Non semella, sen embargo, que durante os seus primeiros meses de vida a J.A.P.A. puidese proporcionar moitos acólitos á Falanxe, a xulgar pola descrición que o propio Meleiro fai dos seus integrantes no Café Roma:

“Una peñita lejana, muy apartada de la socialista, escondida en la semipenumbra de un esquinazo, como si rehuyeran los posibles contactos marxistas. Aislada también de la gubernamental, quizás para no enterarse de que sus mayores, los de la C.E.D.A., andaban en malos pasos.<sup>55</sup>”

Hai outros indicios que apuntan nesta dirección. O despegue de Falanxe en canto a número de afiliados ten lugar a partires de novembro de 1935, aproximadamente un mes despois de apagados os ecos revolucionarios de Asturias. Pola contra, a J.A.P.A. rexistra moi poucos afiliados nestes intres que se mantivesen fieis á organización ata xullo do 36, o que fai pensar que outubro de 1934 marca un primeiro punto de inflexión en favor do crecemento da organización fascista a costa dos xoves incondicionais de Gil Robles. Febreiro de 1936 é outra data clave neste proceso: dende a celebración das eleccións do 16 de febreiro ata o 20 de xullo de 1936, só temos constancia dunha única afiliación á J.A.P.A.; pola contra son varios os números que se enchen con militantes posteriores á sublevación militar que, posiblemente, corresponderíanse cos dados de baixa durante estes

<sup>53</sup> Carta de Victorino Mateo, secretario do comité de Sobrado a J. Pérez Ávila o 12-V-1936.

<sup>54</sup> As fichas de afiliados que podemos consultar non seguen unha numeración correlativa de militantes. Máis ben semella que os números se asignaban cubrindo os ocos que ían deixando os afiliados que se daban de baixa, aínda que non todos chegaban a cubrire. Así, por exemplo, o nº 9 corresponde a un membro dado de alta en setembro de 1936, mentres que a un ingresado un ano antes se lle asigna o nº 190. As dúas primeiras interrupcións da cadea de asignacións correlativas, prodúcense xa no mes de abril de 1934, o que imposibilita tirar conclusións desta fonte, aínda que si podemos facer unha primeira aproximación se a combinamos cos datos obtidos dos arquivos militares e policiais.

<sup>55</sup> MELEIRO, F., *Anecdotario de la Falange de Orense*. Madrid, Ediciones del Movimiento, 1957, p. 16.

meses. No pode ser doutro xeito se temos en conta que se conservan unicamente 18 fichas de militantes nas vésperas da sublevación que corresponden na súa totalidade a afiliados de Ourense ós que habería que engadir outros dez identificados a través de fontes militares e policiais só na capital. Destes últimos a súa totalidade chegaron a militar na Falanxe, aínda que non podemos estar certos que todos eles ingresasen na organización fascista con anterioridade á sublevación; finalmente, dos 18 que figuran no ficheiro, aló menos un xa abandonara *de facto* a organización. Por conseguinte estamos a falar dun máximo teórico do 67,86% de perda de militancia na organización ourensá pola atracción falanxista, aínda que o nivel real posiblemente fose algo inferior. En todo caso parece evidente que o proceso de radicalización da dereita ourensá acabou por provocar que mesmo os *señoritos* mostrasen unha predilección crecente pola dinámica das pistolas patrocinada polos falanxistas<sup>56</sup>.

Nos meses que anteceden á sublevación militar, esta cuestión vai quedar agochada nun segundo plano como consecuencia do novo ataque orquestrado dende certos sectores do conservadorismo local contra a J.A.P.A. e a figura do seu presidente. Era o contraataque

“De los que creyeron que la C.E.D.A. era un partido como el liberal o el conservador, de los que se acogieron [a] ella para defender sus cacicatos tradicionales, de los que venían a nuestras filas para medrar, para hacer carrera política, para ser concejales, diputados o ministros, para colocar a sus deudos y amigos o para defender intereses de empresas, de bancos, de oligarquías o de clases, de los que siempre estaban dispuestos al contubernio con cualquier partido, posponiendo los ideales a las conveniencias de momento (...)”<sup>57</sup>.”

R. Villarino, humillado no distrito 1º de Manzaneda, totalmente controlado por Pérez Ávila, onde só conseguiu 3 votos fronte ós 465 e 463 que obtiñan Laureano Peláez e Luis Espada<sup>58</sup>, tiña motivos máis ca fundados de resentimento e buscou novos aliados que sumar na loita contra o xefe das xuventudes ourensás. As anteriores operacións fracasaran polo prestixio herdado de seu pai, pero tamén polo seus propios apoios en Madrid, onde fixera a carreira de Dereito e tomara contacto con notables persoeiros dos “fiadeiros” políticos da época, entre eles o responsable máximo das xuventudes de A.P. Esto esixía atopar un home dentro da organización local capaz de se lle enfrontar con certas garantías e, sobre todo, contar, senón coa participación directa, si coa comprensión do líder da C.E.D.A.

<sup>56</sup> O propio Meleiro conta como a raíz das manifestacións de republicanos e esquerdistas que se sucederon logo da súa vitoria nas eleccións de febreiro de 1936, diversos personaxes representativos da dereita local visitaron o local da Falanxe ofrecéndolles cartos e outras “aportaciones diversas para mantener en pie de guerra a todos los falangistas de la provincia. Cuanto más ruidosas eran las manifestaciones callejeras de energúmenos, más aumentaba el cariño que por nosotros sintieron siempre los señores de derechas.” (*ibidem*, p. 166-167).

<sup>57</sup> *Instrucciones* de Pérez de Laborda do 18-VI-1936 (B.D.P.O., Fondo P.A.).

<sup>58</sup> B.O.P.O., nº 117, 21-V-1936. Villariño obtivo un total de 82.814 votos, sendo dado de alta o 7 de marzo de 1936; o 1 de abril a Comisión de actas propuña a nulidade da elección, pero un día máis tarde rectificaba a súa proposta proponendo a súa proclamación que era aprobada ese mesmo día (Fonte: Congreso dos Deputados, A.C.D., *Serie de documentación electoral*, 141, nº 35 e *Diario de Sesiones de Cortes*, nº 2 p. 12; nº 12 p. 143 e Apend. 2º; nº 13, pp. 186, 196, 204 e Apend. 1º; nº 14, pp. 208 e 213).



Descoñecemos exactamente como conseguiu Villarino involucrar a Gil Robles nun preito que semellaba ter unha escasa transcendencia e, sobre todo, que non traspasaba o ámbito estritamente provincial, polo que non ía máis aló das competencias asignadas a Blanco-Rajoy. Sen embargo, coa vista posta nos posteriores acontecementos, non semella difícil aventurar os argumentos que tería empregado o deputado ourensán: a indisciplina interna, a falla de organización e o escaso interese por estendela de modo efectivo, os excelentes resultados da candidatura contrarrevolucionaria na provincia –que, a bo seguro, non dubidaría en atribuír ós seus “métodos” fronte ós da organización xuvenil– e, de seguro, o perigo que un home tan comprometido coa liña oficial da J.A.P. e bastante independente representaba para o conservadorismo tradicional, principal artífice da súa vitoria sen paliativos<sup>59</sup>.

Tampouco a primeira das esixencias lle ía representar grandes esforzos. O deputado contaba co apoio de Constantino Añel e de Alejandro Outeiriño Rodríguez, irmán do director do influente xornal conservador *La Región* e o concelleiro representante da J.A.P.A. que avalara coa súa sinatura a retirada dos membros de A.P.A. na consistorial ourensá de novembro do ano anterior. Precisamente, será este o encargado de abrir fogo dende as páxinas do rotativo ourensán contra Pérez Ávila, a quen acusa de indisciplina polas súas declaracións no mitin de Amoeiro. Ademais, botábanlle en cara o feito de que o día das eleccións “fuxira” a Manzaneda en troques de permanecer Ourense. Pretextos máis ca suficientes para organizar unha recollida de sinaturas coas que forzar a convocatoria dunha xunta xeral na que pedir a súa destitución. Respecto a esta estancia, Pérez Ávila actuara moi habilmente. A actitude que mantivo durante toda a campaña fai pensar que esta “retirada” era unha manifestación máis da súa desconformidade co xeito de abordar a cuestión das candidaturas. Pero, consciente de que ía a ser aproveitada polos seus inimigos políticos para debilitar a súa posición, solicitou permiso a Madrid para ausentarse coa escusa de que pretendía asegurar os votos precisamente alí onde o prestixio persoal da súa familia era maior. O éxito da candidatura mesmo provocou unha felicitación por escrito da dirección na que se aplaudía esta decisión, polo que o ourensán tiña, neste punto, as costas ben cubertas malia que o descoñecesen os seus rivais<sup>60</sup>. Ó mesmo tempo, anticipándose ó que se lle viña encima, Pérez Ávila manifestáballe a Laborda que, no caso de celebrarse esa xuntanza, o feito de xulgarse a súa conducta lle impediría presidila. En consecuencia, o Consello Nacional debía enviar unha persoa para este fin que ben podía ser o propio Laborda, o coruñés Ramón de Soto, *Juan Jesús u otro que os parezca con condiciones para este papel que ya te anticipo no será nada fácil de desempeñar*. O dirixente ourensán, que se atribuíu o apoio unánime de toda a directiva agás do díscolo vocal, unía habilmente a súa sorte á do propio Laborda cando lle lembraba

<sup>59</sup> Hai que lembrar que ao Fronte Popular non conseguiu colocar a ningún dos seus candidatos pola provincia no Congreso: os resultados iniciais daban tres actas para R.E. e a C.E.D.A., dúas para o centro e unha para os radicais; a Comisión de Actas atopou un número tan elevado de irregularidades que, logo de solicitar a anulación das eleccións, conformouse con eliminar 106.000 sufraxios para evitar arroxar do Parlamento a Calvo Sotelo; como consecuencia, o centrista F. Ramos e o radical J. Villanueva perderon o seu escano en favor de A. Pazos Cid (Unión Republicana) e M. Martínez Risco (Izquierda Republicana).

<sup>60</sup> Carta de Juan Jesús González do 24-II-1936 (B.D.P.O., Fondo P.A.).

que *Creo que nadie tenga en España tenga [sic] más espíritu J.A.P. que tu ni que nadie esté tan identificado con el Jefe como tú, y tu has aprobado mi conducta y con ello me basta.*

Entrementres, a tensión entre as diferentes instancias da C.E.D.A. chegou a un punto tal, que o propio Pérez Ávila tivo que solicitarlle a unha serie de directivos e afiliados de A.P. que contribuísen, a título individual, a sufragar as 45 pts. que importaba a conta de gastos dun xapista que se desprazara a Vigo a facer campaña. A esto habería que engadir que, pasado un mes das eleccións, Pérez Ávila seguía insistindo teimudamente en que na J.A.P.A. de Ourense aínda non se tivera coñecemento oficial da candidatura da C.E.D.A. na provincia. Segundo este, do que se trataba era de crear as condicións necesarias (...) *para que no haya quien resista, al objeto de colocar en los puestos directivos a individuos que ni son japistas, ni de A.P., ni tan siquiera de derechas*<sup>61</sup>.

Outeiriño tiña no seu haber no só o control que exercía sobre *La Región*, senón que tamén dispuña de sólidos apoios na capital –ademais de concelleiro xa fora deputado provincial polo distrito de Ourense en 1917. Non parecía, sen embargo, interesado en asumir a pesada tarefa de espallar a organización pola provincia, precisamente unha das razóns invocadas para solicitar a substitución do líder xapista. Neste punto era onde entraba en xogo a outra figura visible da operación, toda vez que Villarino e Añel permanecían na sombra para os non iniciados: o avogado Bautista J. Pérez de Cabo, sen dúbida unha das personalidades máis complexas da vida política local dos anos 30. A priori poderíamos ver nel o clásico trepa político, sempre disposto a sumarse ó carro do presunto vencedor: en 1918 apoiou a Calvo Sotelo nas eleccións polo distrito de Carballiño, a raíz da proclamación da República ingresou na O.R.G.A., pero cara as eleccións de novembro de 1933 formou parte do Partido Republicano Gallego Independiente<sup>62</sup>. Os pouco máis de catorce mil votos que colleitou –a preto de 45.000 sufraxios do derradeiro candidato electo–, non lle deberon parecer suficientes para repetir a experiencia en febreiro de 1936, dando corda neste tempo a súa vena literaria e a outras paixóns, se cadra menos elevadas pero igualmente satisfactorias<sup>63</sup>.

<sup>61</sup> Vid. as súas queixas a Laborda e o documento no que figuran as aportacións, estrictamente privadas, do máis selecto do conservadorismo católico local: Angel Suances, Antonio Eire, Senén Murias, Manuel Seoane, Alejandro Pedrosa, Alfredo Romero, Antonio Pérez Romero, Antonio Miranda e o propio dirixente xapista.

<sup>62</sup> *La Zarpa*, 18-X a 10-XI-1933 e *La Región e Galicia* desta última data; a *Información confidencial sobre Pérez de Cabo* en B.D.P.O., Fondo P.A. Segundo conta o propio Pérez de Cabo, o seu asalto ó P.R.G.I. era, en realidade, unha manobra para protexer dende el ás organizacións de dereitas, o que lle permitiu participar durante a primeira metade de 1933 no asalto de varios concellos da provincia en convivencia co gobernador teoricamente fiel á O.R.G.A., Juan González Rodríguez.

<sup>63</sup> “El año pasado [1935] ha publicado un libro que lleva un prólogo de José Antonio Primo de Rivera (...). En el orden particular estubo en América; hace unos dos años dicen que hacía vida marital con una Inspectora de Escuelas aquí destinada, por lo menos la visitaba con frecuencia en el Hotel en que ella se hospedaba, al que recibía en su habitación (...)”. Vid. B.O.P.O. nº 7-XII-1933 e nº 38, 15-II-1936 –este último non o inclúe entre os candidatos electos– e *Información confidencial*... Dende febreiro de 1936 documentamos a súa participación nas intrigas que sangraban á J.A.P.A. ourensán, e só 10 días antes do alzamento o atopamos en Vigo fuxindo das persecucións da esquerda local e dunha orde de detención dictada contra el polo gobernador civil Martín March. A mediados de agosto de 1936 vai a ser nomeado Inspector de Requetés, cargo dende o que tratará de lidar con mellor o peor fortuna as non sempre fáciles relacións entre as diferentes milicias que operaban na provincia.

Antes de retomar o fío conductor das vicisitudes polas que pasou a organización xuvenil da A.P.A. ourensá, cómpre insistir en dous aspectos claves que revelan a auténtica dimensión do problema. O primeiro refírese ó proceso de fascistización de certos sectores do conservadorismo ourensán, comprometidos coa opción *cedista* antes das eleccións de febreiro de 1936. Non cabe interpretar doutro xeito a entente Outeiriño-Pérez de Cabo. Este último, non agochaba as súas simpatías pola Falanxe dende a segunda metade de 1933 en que comezara a escribir a súa peculiar "revelación". Ademais, no famoso libro, atacaba duramente ás J.A.P. en termos que non deixaban lugar a dúbidas sobre o seu desprezo pola escasa combatividade das xuventudes de Gil Robles:

"Surge en el mundo el Fascismo (...) y en seguida sale el partido populista (...) y organiza un desfile de jóvenes con banderas, con viajes pagados, con todo lo que se quiera menos con el calor juvenil revolucionario y fuerza que han tenido las juventudes fascistas. (...). Aquellas muchedumbres, a su regreso a Madrid, encontraron paralizada la vida ciudadana por orden democrática de los señores marxistas. Los nacionalsindicalistas (...) se cruzaron de brazos para estudiar la lección de virilidad que, sin duda, iban a dar los ¡cuarenta mil! jóvenes japistas. Nuevo desengaño: aquella brillante muchedumbre vertió su capacidad combativa [*sic*] en un escrito de protesta ante el Gobierno democrático-liberal que consentía la "riposta" socialista. Los nacionalsindicalistas comprendieron que aquel escrito de protesta era la esquela de defunción de la J.A.P., muerta por falta de capacidad revolucionaria y por ausencia de estilo. (...). El democratismo liberal ha envenenado la vitalidad de otras juventudes (...). A diez mil japistas pueden impedirles una concentración doscientos socialistas; pero diez mil socialistas no pueden impedir un acto a doscientos muchachos de F.E. J.O.N.S"<sup>64</sup>.

O pánico que a toma democrática do poder por parte das esquerdas espertaba nos sectores conservadores máis reaccionarios fixo que estes deixasen de confiar na capacidade dos católicos para asegurar as súas posicións de privilexio. Pérez Ávila comeza a ser presentado como un líder escuro, carente de iniciativa, sen os suficientes folgos para opoñer ás milicias obreiras unha xuventude católica que fose quen de poñer coto ó que eles cualificaban de desmandos marxistas; un home que, en definitiva, debía o seu posto ó recoñecemento que certos persoeiros locais tiñan co seu pai. Daquela, moitos viron nas escuadras fascistas a mellor garantía para as súas dixestións ata o punto de non dubidar en entregar a súa organización xuvenil a un declarado falanxista.

Un segundo aspecto refírese ós equilibrios que as J.A.P. mantiñan co sector hexemónico dentro da C.E.D.A. O mesmo có anterior, transcende da dinámica de confrontación puramente local. De non ser así, ¿como se explica que Gil Robles agochase a crise dunha organización xuvenil ó seu principal responsable nacional e teórico home de confianza?. Pérez de Laborda houbo de ser informado telefonicamente o 1 de xuño polo seu subordinado en Ourense da gravidade da situación:

<sup>64</sup> PÉREZ DE CABO, J., *¡Arriba España!*. Madrid, Imp. Helénica, 1935, pp. 71-73, 83-85 e 101-102.

segundo incesantes rumores, Pérez de Cabo levaba días en posesión dunha carta do líder da C.E.D.A. na que este lle atribuíu plenos poderes para proceder á organización da J.A.P.A. Ó día seguinte, despois de fracasar na tentativa de contactar co salmantino, Laborda remexeu entre as copias da correspondencia enviada dende Madrid ata atopar o famoso documento. De seguido contactou co seu home en Ourense, ó que conferiu poderes extraordinarios para proceder a cantas expulsións considerase necesarias para restablecer a disciplina.

Daquela, os acontecementos vanse precipitar de xeito inexorable. Pérez Ávila, reforzado pola decisión de Laborda de apoialo sen reservas ás costas do “Xefe”, rexeita a solución de compromiso que lle ofrecen os seus rivais para “(...) que pusiéramos fin a la serie de escándalos que (...) se vienen sucediendo (...) por ser preferible un acuerdo o permuta que un escándalo tan grande (...) contra lo ordenado por el Jefe Gil Robles”. O acordo non foi posible, sen embargo, porque ambas as dúas partes se sentían suficientemente amparadas polos seus respectivos líderes e descoñecían a especie transacción á que aparentemente chegaran estes o día 3 de xuño. Segundo unha carta remitida por Pérez de Laborda:

“El asunto (...) se debe a una información reiterada y minuciosa de los elementos políticos de Orense (...) lo que dio origen a un convencimiento en el Jefe de la verdad de lo que se le indicaba. Al exponerle mi opinión y mis informes contrarios, y especialmente los referentes a tu pretendido sustituto, me indicó que, con todo interés, se ocupará de este asunto para volver a pedir información y rectificar lo que proceda”<sup>65</sup>.

Entrementres se realizaba tal investigación, Laborda entendía que o nomeamento de Pérez de Cabo quedaba sen efecto. Ó mesmo tempo en que se celebraba a devandita entrevista, a directiva da J.A.P.A. de Ourense, sen saírse das canles internas polas que ata ese intre discorrera o conflito, manifestaba que “no podemos tolerar que las bajas caciquiles prosperen una vez más en esta desdichada provincia”, engadindo que “la J.A.P. no está desorganizada en Orense ni mucho menos, y si alguien fuere con esa noticia lo hizo faltando abiertamente a la verdad, diciendo una falsedad (...)”. A carta deixa entrever, ademais outra das claves da manobra contra Pérez Ávila. Non era só unha *vendetta* relacionada coas eleccións de febreiro, nin unha manobra dos políticos tradicionais por manter as súas posicións de poder fronte o empeño japista de presentarse como abandeirada “de una política nueva [porque do contrario] nada significa”. Tamén se estaba xogando a súa autonomía fronte ós dirixentes provinciais de A.P.A.

“¿Es que hay alguien aquí que se figura que somos ecónomos o coadjutores? ¿Que nosotros como éstos tenemos que obedecerle en todos los órdenes? ¿Que nosotros como estos dependemos totalmente en nuestros movimientos y decisiones de su autoridad? No, de ninguna manera; las comparaciones siem-

<sup>65</sup> A carta foi escrita o mesmo día 3, pero non se votou ó correo ata o día seguinte, demasiado tarde para evitar o cruce de notas de prensa que se publicou nos xornais do día 5 de xullo (B.D.P.O., Fondo P.A.).

pre son odiosas, pero de establecer alguna habría que relacionarnos con los párrocos que han ganado su función en la parroquia por oposición lícita y válida?"<sup>66</sup>.

O día 4 marca un punto de non retorno nas disputas internas que enfrontaban ós dous sectores. Esa tarde Pérez de Cabo da a coñecer á prensa unha nota informativa na que se reproduce a temida carta de Gil Robles na que delegaba neste último a tarefa de reorganizar a J.A.P.A. mediante o nomeamento de "un comité organizador de nuestra juventud en Orense", outorgándolle todas as facultades precisas para esta tarefa ata a convocatoria dunha Asemblea nacional e provincial<sup>67</sup>. Simultaneamente, o presidente da xuventude ourensá e o secretario Antonio Miranda respondían ó presunto nomeamento de Gil Robles sinalando que a organización xa estaba legalmente constituída dende había máis de dous anos, polo que non podía inscribirse ningún organismo co mesmo nome. Tamén se atacaba a Pérez de Cabo sinalando que nin sequera estaba afiliado á organización, e se daba a coñecer o telegrama de Laborda segundo o que Gil Robles revocaba as súas anteriores instrucións<sup>68</sup>.

En realidade este último, posiblemente máis preocupado pola alta política madrileña e convencido de que unha cesión en Ourense reforzaría as pretensións autonomistas da J.A.P., non fixo nada por garantir o cumprimento do momentáneo cese de hostilidades acordado con Laborda. De feito, a súa inhibición máis ou menos consciente chegou ó extremo de tolerar a publicación dunha nota de prensa o día 2 de xullo na que baixo o título de "Reorganización de la JAP" dábase un prazo de oito días para que os afiliados a esta organización manifestasen a súa vontade de permanecer ou non na mesma; igualmente, abríase un novo prazo para solicitar o ingreso de novos afiliados, quedando a confirmación e a admisión en mans dun directorio formado por A. Outeiriño e o "delegado especial" B. Pérez de Cabo<sup>69</sup>. A situación non podía ser máis delicada. Os "labordistas" responderon o día 4 con outra nota na que se informaba ós afiliados que a única J.A.P. auténtica era a que se atopaba legalmente inscrita, polo que os afiliados non debían obedecer as ordes do autoproclamado directorio provincial; ó mesmo tempo, e seguindo as instrucións diktadas por Laborda, decretábase a expulsión de Outeiriño por indisciplina<sup>70</sup>:

<sup>66</sup> Os directivos asinantes eran Pérez Ávila (pres.), Hipólito Lorenzo (vicepres.), Antonio Miranda (secret), Natalio Rodríguez (vocal de propaganda), Wilfredo Vargas (vocal de mobilización) e Darío Losada (tesoureiro). Naturalmente botábase en falta a rúbrica de Outeiriño.

<sup>67</sup> Pérez de Cabo, aceptaba o sacrificio nos seguintes termos: "Solo por una deferencia personal con el señor Gil Robles, y porque no sé negarme al requerimiento de un patriota de su talla moral e intelectual, acepto la misión que se me confía, en el supuesto, claro está, de que encontraré en el material humano de la J.A.P. de Orense un mínimun de masculinidad para organizar una Juventud que sea útil a la Patria. Mi actitud inmediata, para proceder o no a la reorganización, dependerá pues, de que en la J.A.P. de Orense haya espíritu de disciplina... y de lo otro" (*La Región*, 5-VI-1936).

<sup>68</sup> *La Región e Galicia*, 5-VI-1936.

<sup>69</sup> *La Región*, 2 e 11-VII-1936.

<sup>70</sup> *La Región*, 4-VII-1936. Teñamos en conta que si ben os membros da J.A.P., polo mero feito de selo, o eran tamén de A.P., non acontecía o mesmo en senso contrario, xa que segundo o art. 15.3 a expulsión da organización xuvenil sería comunicada á Xunta de Goberno de A.P. "a fin de que a la mayor brevedad sea dado de baja en la asociación el socio expulsado"; esto permitiu a Outeiriño permanecer nas filas de A.P.A. dende onde continuou as súas manobras para desbancar a Pérez Ávila ata o instante mesmo da sublevación.

“Desautorizad plenamente la intriga de constituir en estos momentos la J.A.P.. El jefe prometió realizar una investigación sobre las artes caciquiles que aún en estos momentos trágicos por los que atraviesa España todavía perduran y no habiéndose realizado, nadie tiene autoridad para reorganizar la J.A.P. y tienes la obligación de expulsar a quienes no acaten tu disciplina. Elevaros sobre las ruines discusiones y cominerías políticas y estad dispuestos a todos los sacrificios por España. Presente y adelante. Laborda”<sup>71</sup>.

Nas vésperas do alzamento a agrupación ourensá da J.A.P.A. aparecía, xa que logo, bicéfala, culminando así un proceso de indisciplina que se viña notando na organización local do partido dende tempo atrás por máis que o fundador nunca abandonase *de iure* nin *de facto* a súa dirección<sup>72</sup>. As últimas instrucións enviadas por Laborda, nas que é facilmente detectable un desexo de aparcas as división internas diante da conxuntura crítica que se estaba a vivir, chegarán demasiado tarde:

“Comprenderás (...) que es indigno que en estas circunstancias tan decisivas para España en que es preciso estar dispuestos para todo, os entretengáis en estériles discusiones, propias, en todo caso, de las épocas lamentables en que andábamos del brazo con los radicales. (...) dejasos de todas esas discusiones periodísticas que a nada conducen (...) [y] cortad por lo sano y no enzarzaros en nuevas discusiones, sino dad por terminado este incidente y trabajad.”<sup>73</sup>

A división existente era tal que só o golpe de Estado e a conseguinte subordinación das milicias ó mando militar será quen de poñer orde na agrupación japista ourensá.

### ***Baixo a sombra da espada (xullo de 1936-abril de 1937)***

Non cabe dúbida que os dirixentes conservadores ourensáns estiveron ben informados, aínda que dun modo xenérico, dos preparativos militares que conducirían á sublevación de xullo de 1936. Está por estudar a súa participación directa na conxura na provincia pero temos probas suficientes de que recibían puntual información mesmo das circulares que chegaban ós cuarteis para seren distribuídas entre a oficialidade comprometida. Pérez Ávila non era neste punto unha excepción: no seu arquivo atopamos un manifesto reservado dirixido ós “Jefes, Oficiales y Clases de las Fuerzas armadas de España” destinado a xustificar un

<sup>71</sup> O telegrama consérvase integramente no seu arquivo persoal, e tamén saíu publicado nos xornais *Galicia* e *La Zarpa* o 7-VII-1936; *La Región* limitábase a publicar unha concisa nota de resumo o día seguinte.

<sup>72</sup> Así o confirma a xa aludida certificación do gobernador civil figura “Que examinados los antecedentes relacionados con la Asociación denominada JUVENTUD DE ACCIÓN POPULAR DE ORENSE, figura como Presidente de la misma Don José Pérez Ávila desde la fecha de su constitución (...) hasta la iniciación del glorioso Movimiento Nacional”.

<sup>73</sup> Carta redactada o 9 de xullo de 1936.

inminente alzamento diante da caótica situación na que se atopaba sumida España despois do triunfo do Fronte Popular que revela ata que punto os seus preparativos se converteran nun “segredo a voces”. Durante os meses que o precederon Gil Robles mantivo unha certa ambigüidade, pero ó producirse o apoiou sen reservas malia que se mantivese nun plano moi secundario como proba a súa permanencia en Lisboa durante a conflagración. Os seus seguidores en Ourense non dubidaron en poñer parte dos seus capitais ó servicio dos militares mentres os dirixentes da J.A.P. –xa liberados da presenza de Pérez de Cabo, quen levaba varios días fuxido de Ourense para eludir unha orde de detención que pesaba contra el<sup>74</sup> e que, no mes de agosto, trocaría novamente a camisa parda esta vez pola boina vermella de Inspector de Requetés– trataban de organizar unha milicia seguindo o exemplo do home forte do salmantino en España, Luciano de la Calzada, quen se ocupou persoalmente da súa organización en terras de Burgos e Valladolid. En Ourense este labor correspondeu a Wilfredo Vargas de la Infiesta, nomeado xefe provincial de milicias, cargo que dende finais de novembro de 1936 pasaría ó presidente de la organización<sup>75</sup>.

A partires deste intre a organización xuvenil vai acabar sucumbindo ás contradicións derivadas da súa propia natureza. Por unha banda estaban teoricamente sometidas a unha estrutura partidaria e por outra constituían unha “milicia” que, a nivel xeral, estaba en franco proceso de fascistización. Esta dualidade houbo de inclinarse forzosamente do lado desta última a partires do Decreto da Xunta de Defensa Nacional que prohibía toda actuación política e sindical “mientras duren las actuales circunstancias”, o que na práctica significaba xa a ilegalización de todos os partidos políticos. Co “Xefe” no outro lado da raia e con Pérez de Laborda preso nun cárcere republicano, as J.A.P. non foron quen de adaptarse con rapidez ás novas circunstancias. Estas esixían romper os lazos coa organización matriz e forzar a súa rápida conversión nunha milicia capaz de atraer á súa órbita a milleiros de combatentes que inundasen os campos de batalla coas súas cruces negras por riba das vellas tentacións do xogo político. Faltou axilidade no primeiro dos aspectos e non había posibilidade de abordar con mínima suficiencia o segundo.

Moito cambiaran as cousas dende a magna concentración de El Escorial de abril de 1934 na que se xuntaran miles de xoves nunha espectacular demostración de forza. A polarización da sociedade española inclinaba o fiel da balanza do lado de F.E. y de las J.O.N.S. como tivemos ocasión de comentar. Isto vai a condicionar extraordinariamente a actuación das J.A.P. no intre de producirse o golpe militar. Confirmado este numerosos afiliados acoden ós cuarteis a ofrecerse ós mandos militares como fan falanxistas e requetés; pero mentres estes se apresuran a organizar paralelamente as súas milicias algúns xefes locais semellan manterse á expectativa e optan inicialmente por recomendar ós seus membros que se incorporen ás unidades militares. Unha comunicación sen data da Xefatura Nacional de Milicias Voluntarias da J.A.P. remitida á xefatura de Ourense lembraba, na súa

<sup>74</sup> *La Región*, 29-VII-1936.

<sup>75</sup> Nomeamento realizado polo Xefe Nacional de Milicias e Xuventudes de A.P., dado en Valladolid a 27-XI-1936 (B.D.P.O., F.-P.A.); a crise interna latente na J.A.P. de Ourense dende antes da guerra liquidouse definitivamente cun novo nomeamento de Pérez Ávila como Presidente-Xefe provincial o 11-II-1937, a pouco máis de dous meses do Decreto de Unificación.

campaña de exaltación do Exército, que “(...) nosotros siempre le obedecemos después de emprendido el movimiento y, antes de organizar milicias independentes, nos ocupamos de poner los mejores de nuestros hombres a sus órdenes, seguros de que eso era lo mejor –aunque no fuese lo más vistoso–, para el servicio de España”<sup>76</sup>. Esas semanas de indecisión acabarían por revelarse desastrosas para a organización, que perdeu así a moitos homes que poderían ter engrosado posteriormente as súas milicias.

Naturalmente non resulta doado determinar con precisión o volume exacto desta nova sangría. Para o caso de Ourense realizamos un novo cálculo aproximado a partires das fontes antes mencionadas tomando agora como base o listado de milicianos voluntarios da J.A.P. que figura entre os papeis de Pérez Ávila; a este lle restamos aqueles nomes que tiñan unha anotación no senso de figurar como soldados, engadindo seguidamente os nomes de *japistas* que nos constan actuando na provincia en base a fontes militares; finalmente detraemos os afiliados con anterioridade ó 20 de xullo en idade de quintas que non figuran no mencionado listado. Isto nos ofrece unha cifra indicativa do 13,09%, que si ben puidera parecer pouco importante é moi significativa dende o momento en que xa aparecen previamente descontados os membros coñecidos que causaran baixa na organización nalgún intre da súa traxectoria. Os sesenta milicianos voluntarios que restaban nos ficheiros falaban por si mesmos das dificultades duns dirixentes pouco afeitos á acción de masas para recrutar adeptos. Mesmo se se analiza a súa procedencia xeográfica poden tirarse interesantes conclusións. En primeiro termo, a reducida capacidade de proxección sobre o conxunto da provincia –só hai representación de nove dos, daquela, noventa e catro concellos– e, así mesmo, a súa dependencia das antigas estruturas caciquís: prescindindo da capital ourensá, onde é máis difícil determinar que porcentaxe dos seus apoios corresponden a “relacións de favor”, teríamos que o 57,58% dos voluntarios procede de tres concellos: Celanova, Bande e Vilar de Barrio nos que o seu xefe provincial herda a clásica *influencia* tan típica da Restauración.

Doutra banda as J.A.P. tiveron de sortear os atrancos que lle puxeron as autoridades militares para o seu labor de captación en non poucos municipios. O comandante militar de Manzaneda prohibiu explicitamente a formación das milicias *japistas* mentres non puña obstáculos á afiliación a Falanxe, aínda que esto significase privar ás tropas dos voluntarios que se ofreceran para ir á fronte:

“(...) no ha vuelto a ver a los que se ofrecieron para ir al frente, y ayer les preguntó sobre la marcha, contestándole aquellos que “ni en mala hora”: Que no podía marchar por estar anotados en Falange... Esto se lo dijo el Comandante. Sobre la organización de Japistas en este municipio, también estoy enterado de que no consentirá que aquí se lleve a cabo. A mi me dijo en el Ayuntamiento que no se había enterado de que el día que vinieron Vds. traían ese objeto; pues en ese caso impediría nuestra reunión. (...) el día que se enterase no solo no nos daría las armas necesarias, sino que las que pudiésemos tener nos las sacaría, si no tomase otras medidas peores”<sup>77</sup>.

<sup>76</sup> Comunicación semanal do Servicio de Prensa e Propaganda das J.A.P. nº 1, marzo 1937 (B.D.P.O.-F.-P.A.).

<sup>77</sup> Carta a Pérez Ávila, 23-IX-1936. (B.D.P.O.-F.-P.A.).



Non foi, nin moitos menos, un caso illado: Manuel Alcántara Borge, xefe da forza concentrada da Garda Civil en Cortegada, remitía un oficio a Pérez Ávila o 22 de setembro de 1936 no que lle manifestaba non ter asinado a relación de individuos que desexaban afiliarse ás J.A.P. debido “(...) a las cuestiones personales que existen entre estos individuos y los de Falange; y para evitar males mayores (...) me abstengo de firmar dicha relación, hasta que nuestros superiores nos los ordenen (sic) oficialmente”. Non foron os seus únicos inimigos. En non poucas ocasións o propio clero se inclinou descaradamente do lado da Falanxe, opoñéndose á organización dos *japistas* nas súas parroquias ou tratando de influír para que se dese cabida nelas a elementos que non dificultasen a súa unidade de acción:

“Habiendo llegado a nuestro conocimiento que J.C.D. (...) trata de organizar una milicia de la J.A.P. (...) nosotros, como párrocos de esta localidad, organizadores de las Derechas y entusiastas colaboradores del glorioso movimiento nacional, (...) [le manifestamos que] no es nuestro ánimo oponernos a las organizaciones de Milias (sic) de la J.A.P., Requetés, etc., antes al contrario, aquí tenemos la de F.E., y la apoyamos, porque defiende al Clero y está al lado de las Autoridades constituidas, mientras que la que organiza ese Sr. es política (...). Por todo lo expuesto, nos consideramos con derecho a que, si se autoriza la formación de la milicia de la J.A.P., (...) se encaje con la de F.E. a fin de evitar discrepancias peligrosas en los momentos por que (sic) atraviesa nuestra amada patria, a quien deseamos una, religiosa, grande y libre”<sup>78</sup>.

Os cada vez máis notorios enfrontamentos entre as milicias que mesmo en provincias como Ourense chegaban ás páxinas dos principais xornais<sup>79</sup>, a necesidade de coordinar os esforzos bélicos diante da constatación de que a guerra ía ser longa, o criterio de influentes aliados tanto no interior como no estranxeiro no senso de artellar política e non só militarmente a loita contra a República e o desexo de controlar absolutamente todos os resortes do poder foron algúns dons factores que influíron na decisión de Franco de unificar as milicias sen reservar para a J.A.P. sequera o papel de mera comparsa. A posición oficial de Gil Robles transmitida dende Lisboa a Luciano da Calzada insistía en que despois da victoria “(...) deberán desaparecer los partidos políticos –tengan o no ese nombre– para integrar un solo y amplísimo movimiento nacional. Cuando llegue ese instante venturoso, Acción Popular (...) se enorgullecerá en dar las máximas facilidades (...) ofreciendo incluso el sacrificio de su existencia colectiva cuando la unión sagrada de todos lo demande”<sup>80</sup>. Este anuncio, proba evidente do fracaso das expectativas do salmantino de desempeñar un papel máis activo dentro do bando sublevado, provocou reaccións encontradas nas organizacións locais. A ourensá, tradicionalmente pouco activa, non renunciou a continuar o seu labor de proselitismo naquelas comarcas nas que gozaba dalgunha implantación e mesmo noutras novas. Aínda

<sup>78</sup> Carta enviada a J. Pérez Ávila el 29-IX-1936 firmada por los párrocos de Avión, Barroso y Córcoces (Ayto. de Avión).

<sup>79</sup> Vid., p. ex., *La Región*, 31-VII-1936 e 11-X-1936.

<sup>80</sup> Carta do 17-I-1937 remitida o 3 de febreiro a todas as organizacións rexionais e publicada no *Faro de Vigo* o 11-II-1937 (copia orixinal en B.D.P.O., F.-P.A.).

que non nos consta que se discutise publicamente a claudicación da dirección, as malas relacións que Pérez Ávila mantivo en todo momento coas cabezas do golpe militar na provincia son suficientemente reveladoras de que este proceso non estivo exento de tensións<sup>81</sup>, situando a non poucos militante ó límite do abandono:

“Trabajamos con toda la fe y continuamente luchando contra los elementos, mojados y enfermos continuamos nuestro servicio y en pago nos dicen que no servimos para nada y que desconfían de nosotros y nos tienen como contrabandistas; esto ya es demás. Te ruego encarecidamente que si esto no marcha en condiciones y se hace justicia (...) procura hacer los medios para que yo pueda marchar al frente y si esto fracasa, en este mes me presento a Tercio”<sup>82</sup>.

A campaña da dirección das *Cruces Negras* para presentar á organización como a pioneira na loita contra o marxismo coa esperanza, malia as declaracións oficiais, de obter algo máis ca unhas faragullas na hora do reparto, fracasa estrepitosamente. En Ourense, como no resto do Estado, a sorte estaba botada dende moito tempo atrás. Anunciada a unificación a J.A.P. vai a desaparecer como forza diferenciada. Durante algúns meses os seus milicianos conservarán os seus uniformes, os símbolos e os emblemas. De feito non será ata xullo de 1937 cando o proceso se faga realmente efectivo en Ourense: o día 5 de xullo o gobernador militar recibe un telegrama no que se lle ordena facer efectiva a disolución de todas as agrupacións armadas actuantes na provincia, dispoñendo que “*Sus componentes se sumarán, si lo desean, a la Milicia Nacional de F.E.T. y de las J.O.N.S. para su unificación y refundición en ella; a este efecto habrán de solicitarlo del Jefe Militar de la Milicia Nacional de su provincia (...)*”. Ó día seguinte o daquela capitán inspector provincial de milicias, Luis España, comunicaba ó xefe provincial das J.A.P. a devandita disposición e, vintecatro horas máis tarde, ordenaba comparecer ós milicianos de primeira liña das J.A.P. ás 17 horas do xoves 8 de xullo na antiga Casa do Pobo para proceder á súa reorganización; tres horas máis tarde, no cuartel do disolto Batallón de *Caballeros de Santiago*, debían facelo os de segunda liña. Nun derradeiro acto de simbólica protesta, Pérez Ávila, que xa se negara a cumprir calquera orde verbal ó respecto, informaba respectuosamente ó mando militar da imposibilidade material para dar cumprimento ó devandito oficio xa que “*(...) a las 21 horas del mismo día de ayer [6 de julio] (...) ha sido leído [su oficio] con todo detenimiento en voz alta por un miembro de esta ex-Junta de Mando,*

<sup>81</sup> Cando o comandante militar, Luis Soto, autorizou ós *japistas* para trasladarse á fronte tomou a decisión, semella que persoal e en contra do que semellaba ser norma, de destinalos a Granada en troques de a Villacastín como estaba previsto por Pérez Ávila. Este feito provocou un incidente que remataría co arresto durante 49 horas do ex-jefe provincial da J.A.P. A versión que este nos transmite do suceso non deixa lugar a dúbidas do control militar das milicias:

“Comandante: La J.A.P. ya no existe, todo son unos.

Yo: No existe pero colea porque por una temporada tiene que colear forzosamente.

Comandante: Yo me encargaré que deje de colear, y después de todo tú quien eres para venirme a mí con eso, ¿qué cargo tienes tú ahora?.

Yo: El de Jefe provincial que fue de la JAP y hoy un miliciano de FET y de las JONS.

Comandante: Buenos hemos terminado (...) estás arrestado en el cuartel de 1ª línea.”

<sup>82</sup> Carta do cabo de milicias da J.A.P. Salvador Carracedo Vallino para transmitir a la dirección provincial.

*declarándose por lo tanto disuelta la milicia de la J.A.P.*"<sup>83</sup>. Sería este o penúltimo oficio que o dirixente *japista* recibiría en calidade de tal; o día 10 se lle ordenaba entregar no Cuartel de los *Caballeros de Santiago* unha relación nominal do persoal afiliado á segunda liña entre os 29 e os 50 anos para seguir prestando os servizos de Praza.

A rixida censura militar e os apoloxistas do Caudillo silenciaron, tamén en Ourense, o descontento que a unificación provocou en determinados círculos do antigo catolicismo social. A traveso da correspondencia privada de Pérez Ávila con Luciano de la Calzada e Gil Robles sabemos que ningún dos milicianos da 1ª liña das J.A.P. se incorporaron, cando menos inicialmente, á *Milicia Nacional*; con respecto á 2ª liña, as cartas do ourensán permiten adiviñar o seu desacordo con todo o proceso de unificación, laiándose da dobre linguaxe dos militares: mentres os oficios remitidos á xefatura falaban de que os seus afiliados quedarían en liberdade para incorporarse ou non á nova organización a realidade foi que todos eles "(...) quedaron incluídos en esta *Milicia Nacional de F.E.T. y de la J.O.N.S. 2ª liña sin solicitarlo. (...) Sin comentarios. Éstos os los podréis imaginar. (...) ahora vosotros tenéis la palabra*". A resposta do "Xefe" non foi outra ca da aceptación resignada da imposición "*Aunque para nosotros haya sido lógicamente dolorosa, nos queda la satisfacción de que al acatar leal y disciplinadamente la disposiciones del Jefe del Estado, hemos prestado a España el último sacrificio que como colectividad nos era pedido*"<sup>84</sup>.

<sup>83</sup> Copia manuscrita do oficio remitido a Luis España polo xefe provincial da J.A.P.A. (B.D.P.O., F.-P.A.).

<sup>84</sup> Resposta de Gil Robles ós informes remitidos por J. Pérez Ávila dende Lisboa o 21-VII-1937 (B.D.P.O.-F.-P.A.).